

PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI:
PRAVOSUĐE

PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI:
PRAVOSUĐE

Sarajevo, 2013.

naslov: Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe
autor_autorice: Amar Numanović, Sanela Muharemović,
Zlatiborka Popov-Momčinović
lektura_korektura: Sandra Zlotrg
prelom_naslovnica: Amila Hrustić
izdavači: Fondacija Heinrich Böll – Ured za BiH,
Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar
za izdavače: Mirela Grünther-Đečević, Jadranka Miličević,
Saša Gavrić

© Fondacija Heinrich Böll/ Fondacija CURE/ Sarajevski otvoreni centar/ autori_ce

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Studija izlazi u okviru edicije *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra, Knjiga 14.
Ediciju uređuje Emina Bošnjak.

Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije. Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autora_ica: Amar Numanović, Sanela Muharemović, Zlatiborka Popov-Momčinović, i ni u kom slučaju ne predstavlja stanovište Evropske unije.

AMAR NUMANOVIĆ, SANELA MUHAREMOVIĆ,
ZLATIBORKA POPOV-MOMČINOVIĆ

PRAVA LGBT OSOBA U
BOSNI I HERCEGOVINI:
PRAVOSUĐE

Sarajevo, 2013.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726:613.885]:347.9(497.6)

NUMANOVIĆ, Amar

Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini :
pravosuđe / Amar Numanović, Sanela Muharemović,
Zlatiborka Popov-Momčinović. - Sarajevo :
Fondacija Heinrich Böll, Ured za BiH : Fondacija
CURE : Sarajevski otvoreni centar, 2013. - 60 str.
; 25 cm

O autoru i autoricama: str. 57-58

ISBN 978-9958-577-07-9 (Fondacija Heinrich Böll)
1. Muharemović, Sanela 2. Popov-Momčinović,
Zlatiborka
COBISS.BH-ID 20594438

Sadržaj

Zlatiborka Popov-Momčinović

PREDGOVOR	7
SAŽETAK	11

Amar Numanović i Sanela Muharemović

1. UVOD	13
----------------	-----------

- 1.1. Kontekst
- 1.2. Cilj istraživanja

2. METODOLOŠKI I ANALITIČKI OKVIR	17
--	-----------

- 2.1. Uzorak istraživanja
- 2.2. Instrumentarij
- 2.3. Postupak
- 2.4. Etički aspekti

3. REZULTATI	19
---------------------	-----------

- 3.1. LGBT osobe – nevidljiva kategorija u zakonu
- 3.2. LGBT osoba nema na sudu
 - 3.2.1. *Primarne prepreke*
 - 3.2.2. *Sekundarne prepreke*
 - 3.2.3. *Tercijarne prepreke*
- 3.3. Šta se može uraditi?

4. ZAKLJUČAK	36
---------------------	-----------

5. PREPORUKE	39
---------------------	-----------

Zlatiborka Popov-Momčinović

6. OGRANIČENJA STUDIJE	41
-------------------------------	-----------

7. IZVORI	43
------------------	-----------

APPENDIX: RJEČNIK LGBT POJMOVA	45
---------------------------------------	-----------

O AUTORU_ICAMA	57
-----------------------	-----------

Predgovor / Zlatiborka Popov-Momčinić

LGBT osobe i njihova prava i slobode i dalje su na marginama društvenih tokova. Bosna i Hercegovina funkcioniše kao društvo zamrznutog konflikta i tzv. restriktivnog multikulturalizma gdje se brižljivo prate prava *konstitutivnih* naroda, dok se ostala gaze, negiraju ili se svode na političke floskule kroz frazeologiju političke korektnosti koja ne dovodi ni do kakvog realnog efekta.

Iako u BiH postoji značajna zakonska regulativa – kao što su *Zakon o ravnopravnosti spolova BiH* iz 2003. i *Zakon o zabrani diskriminacije* koji je donesen 2009. godine, zakoni više indirektno ili usput adresiraju LGBT populaciju budući da, na primjer, jasnije ne elaboriraju i ne prave značajne etimološke razlike (tako u *Zakonu o ravnopravnosti spolova* izostaje definicija „spolne orijentacije“ koja se zabranjuje kao osnov diskriminacije).¹ Uprkos tome, zakoni predstavljaju analitički i praktički okvir od kojeg se može krenuti dalje u usavršavanje, kako samih zakona tako i prakse. No, osobe nadležne za sprovedbu zakona, npr. na sudovima, ne koriste neke od mogućnosti koje su date u zakonodavstvu budući da dominira *pozitivistički* pristup i sklonost ka restriktivnom tumačenju zakona (v. Banović, 2011). I dalje, zbog široko rasprostranjenih predrasuda prema ovoj populaciji, širenje ovih okvira sistematski se inhibira a nadležne institucije u *mentalitetu* i generalnim stavovima koji vladaju u BiH nerijetko nalaze izgovor i za vlastitu nedovoljnu upoznatost i nedovoljan angažman u jednakopravnom tretmanu LGBT osoba.

S ciljem utvrđivanja položaja ove grupe, koja spada u najmarginalnije i najnevidljivije u BiH, sprovedeno je niz istraživanja u pet *sektora*: pravosuđe, obrazovanje, unutrašnji poslovi, zdravstvo i političke stranke, da bi se stekao dublji uvid u položaj LGBT populacije imajući u vidu da se navedeni sektoralni krugovi preklapaju, i pojačavaju jedni druge. Istraživanja su sprovedena u okvirima kvalitativne metodologije koja je participativna, emancipatorska, i gdje se teži izbjeći *asimetrija* između subjekta i objekta istraživanja. LGBT populacija na direktan ali i indirektan način predstavlja *objekt* istraživanja (budući da smo intervjuirali i njih kao i predstavnike_će referentnih institucija) čime smo htjeli izgraditi analitički okvir za njihovu subjektivizaciju i *coming out*, s obzirom na to da bi se tako ova populacija aktivnije borila za zaštitu svojih prava i uključila u tzv. princip građanstva na jednakopravnoj osnovi.

¹ Iz tih razloga u Appendixu je uključena i osnovna LGBT terminologija da bi se stekao iznjansiraniji pristup i podstakla edukacija o tim temama.

Prva studija, odnosno izvještaj koji je pred nama tiče se sektora pravosuđa. Autor i autorica su ga sproveli na uzorku koji obuhvata osobe koje rade u ovom sektoru (sudije_kinje, tužioci_teljke, advokati_kinje, stručni_e saradnici_e u pravosudnim institucijama, zaposlenici_e Ministarstva pravde), potom LGBT osobe koje su bile u dodiru sa sudovima, kao i predstavnici_e institucija odnosno organizacija koje su zadužene za monitoring i praćenje prava i sloboda ove grupe – institucija ombudsmana i predstavnici_e NVO sektora. Istraživanje je obavljeno u *urbanim* centrima: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, i *manjim* gradovima: Višegrad i Livno, s ciljem osiguranja kriterija relativne geografske pokrivenosti i komparacija koje mogu biti od značaja za lociranje lokalnih kao i regionalnih specifičnosti. S tim u vezi, riječ je o reprezentativnom uzorku koji, iako namjeran odnosno purpozivan, omogućava sticanje uvida u diskurzivno-praktičke okvire koje određuju položaj LGBT populacije, situirajući je pri tom u širi društveni kontekst, i ne gubeći iz vida lokalne specifičnosti. Vodilo se računa i o ličnim stavovima intervjuisanih osoba budući da oni takođe oblikuju same institucije, a imajući u vidu *veberijanske* postulate društvenog djelovanja i činjenicu da su zakoni opšti okviri za čije su sprovođenje zadužene konkretne osobe.

Korištena je tehnika istraživanja dubinski intervjui, sa koncepcijom trajanja od sat vremena,¹ sa strukturom podijeljenom u tematske cjeline, kao i tradicija *tematske analize* kada je o kvalitativnoj metodologiji riječ (v. Bryman, 2012, str. 578–582). Dubinski intervjui su omogućili da se stekne dublji uvid u stavove, percepcije, osjećaje, veze između *denotativnih* i *konotativnih* značenja, kao i da se otkriju sublimirane veze između onog što je izgovoreno, nedorečeno ali i prešućeno. Generalna tema se ticala prava i sloboda LGBT osoba u BiH, a pod teme su varirale od sektora do sektora. U sektoru pravosuđa je tako istraživana upoznatost sa pravima LGBT osoba, uključenost u ovu problematiku kroz samu sudsku praksu ali i stručna usavršavanja, poznavanje same sudske prakse i prepreka sa kojima se LGBT osobe susreću na sudovima, saradnja sa NVO sektorom angažovanim u ovoj oblasti, kao i lični stavovi aktera_ki budući da oni utiču na entitet koji se proučava, i ukrštaju i prepliću se sa samim sudskim praksama. Intervjui sa LGBT osobama koje su imale dodira sa sudovima su bili specifičniji jer je fokus bio na njihovim ličnim iskustvima ali i poznavanju vlastitih prava i spremnosti da se za njih bore, uključujući i alat/tehniku *coming out-a*.

1 Neki intervjui su trajali kraće, što je zavisilo kako od obaveza intervjuisanih pojedinaca_ki, spremnosti za intervju ali i hrabrosti za vlastiti *coming out* kada je o ovoj temi riječ, kao i stepena upoznatosti sa samom tematikom.

Uprkos ograničenjima koja proizlaze iz same kvalitativne metodologije, kao što su npr. manji uzorak i opasnost da se sklizne u preveliku *slobodu* interpretacije rezultata, kada je o prvom izvještaju riječ ova su ograničenja kontrolisana i izbjegnuta brižljivom kategorizacijom odgovora i njihovim smještanjem u sistematičnu i smislenu cjelinu. To će biti i model za izvještaje koji slijede a koji se tiču ostala četiri sektora. Kao takav, također predstavlja značajan alat u otkrivanju glavnih problema sa kojima se LGBT osobe susreću na sudovima, imajući u vidu široki dijapazon zakona na različitim nivoima BiH i probleme pri njihovoj sprovedbi. Ti zakoni omogućavaju odnosno onemogućavaju inkluziju LGBT osoba i njihovu potpunu participaciju u društvu te doprinose njihovom razvoju na principima jednakopravnosti, pravednosti, pluralizma i prevazilaženja strahova od Drugog i Drugačijeg o kojem nerijetko imamo stav a da se u stvarnom životu nismo susreli sa konkretnim drugim i drugačijim. Poseban doprinos ovog izvještaja je i u tome što daje preporuke o nadilaženju prepreka na sudovima i usavršavanju same sudske prakse, što ga čini značajnim okvirom za dalje aktivnosti (kao što su akcije zagovaranja) u koje, radi vlastitog osnaživanja i zaštite, treba biti aktivnije uključena sama LGBT zajednica, uz podršku ostalih relevantnih društvenih aktera_ki iz ovog ali i drugih sektora istraživanja, uključujući i one koji nisu bili obuhvaćeni ovim sektoralnim istraživanjima (kao što su npr. mediji).

Sažetak / Zlatiborka Popov-Momčinović

Prva studija napisana o pravima i slobodama LGBT osoba unutar sektoralnih istraživanja provedenih u periodu april–juni 2013, a koja se odnosi na sektor pravosuđa, analizira čitav spektar diskriminacije i nejednakog tretmana sa kojima se pripadnici_e ove marginalne i najnevidljivije grupe u BiH susreću u ovoj oblasti. Autor i autorica su kvalitativnom metodologijom i tehnikama dubinskih intervjua došli do više nego značajnih rezultata koje su uobličili u smislenu cjelinu. Najprije su ukazali na širi društveni kontekst bh. društva, u čijim je okvirima LGBT populacija izuzetno nepovoljno situirana, pri tom upućujući na ranija istraživanja i izvještaje radi bolje potkrijepljenosti vlastitog pristupa i rezultata. Detaljno su analizirali relevantne zakone, ukazujući na njihove nedostatke ali i problem što se u sudskoj praksi zakon restriktivno tumači. Marginalnost i tabuiziranost ove teme u bh. društvu odražava se direktno na ovaj sektor, iako su skoro svi_e intervjuirani_e pokazali svijest o nepovoljnom položaju ove populacije na sudovima. Postojanje svijesti o ovom problemu prvi je korak ka njegovom rješavanju. No, uočena je razlika u stavovima samih pripadnika_ca LGBT populacije i osoba koje rade u sektoru pravosuđa. Osobe koje rade u pravosuđu sklone su idealizirati svoju poziciju *krijući* se iza principa nepristrasnosti i profesionalnosti kada je o provođenju zakona riječ, a uočena je i tendencija prebacivanja odgovornosti na društvenu svijest, klimu (kao da i oni sami ne učestvuju u njenom generiranju), te na sektor unutrašnjih poslova, budući da LGBT osobe, npr. u slučaju napada, prvo dolaze u dodir sa policijom kao prvom karikom u lancu; na složenost i dugotrajnost sudskih procesa i sl. Intervjuirane LGBT osobe su, nasuprot tome, ukazivale na probleme kao što su zaštita anonimnosti, davanje izjave u prisustvu napadača i sl., a nazirale su i prisustvo homofobije kod osoba koje rade u sektoru pravosuđa. Zanimljive su i *tačke slaganja*, npr. da diskriminaciju treba prevenirati, raditi na daljoj edukaciji i senzibilizaciji svih aktera_ki uključenih u ove procese, kao i šireg društva, te osnaživati LGBT osobe da prijavljuju slučajeve diskriminacije, što je plodno tle za dalji aktivistički rad u ovom pravcu. Iznijansiran pristup koji je korišten u istraživanju omogućio je da se unutar LGBT zajednice, koju često zdravorazumski posmatramo kao homogenu cjelinu, uoči dvostruka potlačenost transrodnih osoba uslijed raširene transfobije.

Ključne riječi: prava i slobode LGBT osoba, pravosuđe, Bosna i Hercegovina, homofobija, (anti)diskriminacija

1. Uvod / Amar Numanović i Sanela Muharemović

1.1 Kontekst

Položaj i status LGBT osoba u bosanskohercegovačkom društvu sa aspekta demokracije i ljudskih prava moguće je ocijeniti kao izrazito zabrinjavajući, na što upozoravaju brojne nevladine organizacije, relevantni međunarodni akteri, pojedini mediji kao i određeni dio akademske zajednice. U prilog takvoj tvrdnji govori i godišnji izvještaj Internacionalne lezbijske, gej, biseksualne, transeksualne i interseksualne asocijacije (ILGA-Europe) *Rainbow Europe Index 2011*, gdje je na skali poštivanja LGBT ljudskih prava od -7 (najniža razina poštivanja LGBT ljudskih prava) do 17 (najviša razina poštivanja LGBT ljudskih prava), stanje u Bosni i Hercegovini okarakterizirano brojem 1, dakle kao stanje vrlo niske razine tolerantnosti i poštivanja LGBT ljudskih prava.¹

Posljednjih godina svjedoci_kinje smo brojnih verbalnih i fizičkih napada na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, govora mržnje² kao i nekorektnog medijskog izvještavanja o LGBT temama,³ koji uobičajeno ne bivaju sankcionirani na odgovarajući način, čime se postojeća kultura netolerantnosti, odnosno neprihvatanja *drugog* i *drugačijeg* gaji i reproducira. Stoga je opravdano postaviti pitanje da li su i u kojoj mjeri LGBT osobe zaštićene postojećim zakonskim regulativama, te izraziti skepsu prema efikasnosti pravosudnih institucija kada su posrijedi zaštita i ostvarivanje prava za LGBT zajednicu.

Kada je riječ o sustavnoj zaštiti LGBT osoba u Bosni i Hercegovini, značajno je donošenje dvaju zakona na državnoj razini, *Zakona o ravnopravnosti spolova BiH* iz 2003. godine, te *Zakona o zabrani diskriminacije* donesenog 2009. godine.

Potencijalne probleme sa kojima se susreću LGBT osobe pri ostvarivanju zakonima zagwarantiranih prava moguće je identificirati

1 Vidjeti više u: ILGA-Europe (2012). *Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2011*. Brussels: ILGA-Europe. Str. 50–51.

2 Više u: Vasić, V. (2013). Izvještaj o govoru mržnje zasnovanom na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u BiH: Slučajevi iz 2012. i 2013. godine. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

3 Vidjeti: Čaušević, J., i Ljevak, K. (2012). *Čekajući ravnopravnost: Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

unutar okvira (procesa) provedbe zakonskih propisa, kao i prakse sudova u diskriminacijskim stvarima.

Na neadekvatnost i nepotpunost provedbe *Zakona o zabrani diskriminacije BiH* usvojenog 2009. godine, u posljednje četiri godine upozoravale su brojne institucije i nevladine organizacije, te su otvarane brojne javne i medijske rasprave o ovome pitanju. Tako je novembra 2010. godine Inicijativa i civilna akcija (ICVA), u suradnji s organizacijom Prava za sve, predstavila publikaciju *Kako se zaštititi od diskriminacije? Primjena Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini*, u kojoj je upozoreno na to da se – ni godinu dana nakon usvajanja Zakona – nije uspostavila centralna baza podataka za djela diskriminacije niti je donesen *Pravilnik o načinu prikupljanja podataka o predmetima diskriminacije*, što je sve u nadležnosti Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH. Pravilnik je donesen tek aprila 2013. godine, što odražava *neadekvatan angažman nadležnih institucija u ovoj oblasti* (Ćerimović, 2013, str. 2), odnosno nezainteresiranost i nespremnost institucija za poduzimanje inicijative sustavnog rješavanja ovog pitanja, koje je od izuzetnog značaja u kontekstu efikasnosti suzbijanja diskriminacije. Emina Ćerimović također naglašava da je *aktivnost prikupljanja i analize podataka o diskriminaciji općenito prepoznata (...) i priznata kao jedna od ključnih mjera države na polju borbe protiv diskriminacije* (Ćerimović, 2013, str. 1), te da kao takva ima značajnu ulogu u promoviranju jednakih mogućnosti. Nadasve, evidentiranje podataka o diskriminaciji vodi k utvrđivanju *formi i obima u kojem se ona pojavljuje* (Ćerimović, 2013, str. 1), čime se omogućava stvaranje platforme za (argumentirano) ustanovljavanje relevantne metodologije, te efikasnijih i efektivnijih mehanizama u suzbijanju i, u krajnjoj instanci, eliminaciji diskriminacije.

U godišnjem izvještaju¹ Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2012. godinu, navodi se da ova institucija *još uvijek nije dobila finansijska sredstva za funkcioniranje Odjela za eliminaciju svih oblika diskriminacije u punom kapacitetu, a što je utvrđena zakonska obaveza* (2013, str. 5–6), jer se ona u *Zakonu o zabrani diskriminacije BiH* navodi kao *centralna institucija nadležna za zaštitu od diskriminacije* (član 7, stav 1).

Aprila tekuće (2013) godine, Analitika – Centar za društvena istraživanja objavio je i *policy brief* pod nazivom *Sudska zaštita od diskriminacije u Bosni i Hercegovini: Analiza zakonskih rješenja i prakse u svjetlu prvih predmeta u ovoj oblasti*, nastao kao rezultat istraživanja provedenih u 2011. i 2012. godini, a koja se tiču osnovnih problema u zaštiti

¹ Izvještaj je podnesen Predsjedništvu BiH, Predstavničkom domu, Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH, Parlamentu Federacije BiH i Narodnoj skupštini Republike Srpske.

pojedina od diskriminacije u kontekstu sudske prakse.

Kao neki od značajnijih rezultata istraživanja izdvajaju se zaključci da *sudovi često ne razumiju i pogrešno interpretiraju ključne inovacije u parničnom postupku za zaštitu od diskriminacije, kao što je prebacivanje tereta dokazivanja na tuženog, te da se zakonom propisana hitnost antidiskriminacijskog postupka u pravilu ne poštuje* (Analitika, 2013, str. 1), dok se, sukladno tome, kao ključni izazovi u domenu sudske zaštite od diskriminacije u Bosni i Hercegovini navode: (1) nepovoljan režim troškova postupka, (2) neadekvatna mjesna nadležnost suda, (3) neadekvatni rokovi za podnošenje antidiskriminacijskih tužbi, (4) nepoštivanje pravila hitnosti postupka u praksi, (5) nerazumijevanje pravila o prebacivanju tereta dokazivanja, (6) oskudna sudska praksa u domenu diskriminacije.

Sarajevski otvoreni centar u izvještaju iz 2013. godine o provedbi Preporuke Vijeća Europe državama članicama o mjerama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta u Bosni i Hercegovini, konstatirao je nezadovoljavajuću razinu provođenja zahtjeva ove preporuke, te nedovoljan angažman vlasti po ovome pitanju. Jedini korak koji je načinjen, odnosno jedina preduzeta mjera u vezi sa Preporukom, odnosi se na, kako stoji u ovom izvještaju, *uključivanje seksualne orijentacije i seksualnog izražavanja u antidiskriminaciono zakonodavstvo*, ali se dodaje da *u nedostatku drugih mjera, te u svjetlu teške društvene netrpeljivosti, ovo zakonodavstvo pruža slabu zaštitu lezbejkama, gej i biseksualnim osobama* (Barreiro i Vasić, 2013, str. 7). Upravo na tragu toga može se razumijevati i konstatacija Mary Ann Hennessey, šefice ureda Vijeća Europe u Bosni i Hercegovini, iz predgovora izvještaju, da se LGBT osobe susprežu prijaviti diskriminaciju, nasilje i govor mržnje upravo iz, kako kaže Mary Ann Hennessey, često opravdanog i ozbiljnog nepovjerenja prema javnim vlastima, a što rezultira nedostatkom sudskih sporova i odluka u vezi sa spomenutim oblicima fizičke ili verbalne agresije te diskriminacije, zasnovanih na rodnom identitetu i/ili seksualnoj orijentaciji.

Treba napomenuti da je *Preporuka* od strane Komiteta ministara Vijeća Europe usvojena marta 2010. godine i da predstavlja prvi svjetski pravni instrument koji se bavi diskriminacijom po ovoj osnovi.

Izvještaj, između ostalog, posebnu pozornost pridaje i jednom od značajnijih problema kada su u pitanju nasilje i zločini počinjeni nad pripadnicima LGBT zajednice, a to je svakako neprepoznavanje i neadekvatnost formalno-pravnog reguliranja *zločina iz mržnje*. Naime, bitan segment nesigurnosti LGBT osoba u bosanskohercegovačkom pravnom sustavu i sudskoj zaštiti predstavlja izostavljanje predrasude kao motiva zločina u sudskim sporovima, na što upozorava i OSCE u

analizi publiciranoj pod nazivom *Borba protiv kaznenih djela počinjenih iz mržnje: analiza incidenata motiviranih predrasudama u Bosni i Hercegovini, s preporukama*, gdje se, između ostalog, navodi i analizira slučaj nasilja tijekom Queer festivala održanog 2008. godine u Sarajevu. Kako se navodi u ovoj studiji, osam osoba je privedeno, dok je dvjema osobama izrečena sankcija od strane suda, ali niti u jednoj od optužnica u obzir nije uzeta predrasuda kao motiv (OSCE, 2012).

Jedan od problema, kada je u pitanju *zločin iz mržnje*, predstavlja i neharmoniziranost zakonskih propisa u oblasti krivičnog prava u dva entiteta i Distriktu Brčko,¹ na što upozoravaju obje spomenute studije. Tako, iako su Krivični zakon Republike Srpske te Krivični zakon Distrikta Brčko nedavno *uveli mržnju kao otežavajuću okolnost u krivičnim prestupima i priznali seksualnu orijentaciju kao mogući motiv u takvim zločinima* (Barreiro i Vasić, 2013, str. 22), rodni identitet, kako naglašavaju autorice, ipak nije zasebno definiran kao potencijalni motiv. Za razliku od krivičnih zakona ova dva entiteta, Krivični zakon Federacije BiH *nije izmijenjen i dopunjen sukladno međunarodnim standardima (...) što postavlja pitanje o učinkovitosti odgovarajućih kaznenih sankcija* (OSCE, 2012, str. 37).

1.2 Cilj istraživanja

Osnovni cilj ove kvalitativne studije bio je ispitati stavove relevantnih aktera_ki o problemima i potencijalnim uzrocima problema sa kojima se suočavaju osobe, pripadnici_e LGBT zajednice, kada je posrijedi odnos pravosudnih institucija prema LGBT osobama. Na osnovu toga, cilj je također bio ponuditi smjernice za što kvalitetnije rješavanje zakonskog statusa LGBT osoba i olakšavanje njihovog pristupa pravdi.

¹ O problemu neharmoniziranosti krivičnog zakona i neusklađenosti sudske prakse u krivičnoj domeni vidjeti više u: Izmirlija, M., i Kadribašić, A. (2013). *Ka pravnoj sigurnosti: analiza odabranih krivičnih djela entitetskih krivičnih zakona i sudske prakse za zagovaračke potrebe organizacija civilnog društva u BiH u sektoru pravde*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.

2. Metodološki i analitički okvir

/ Amar Numanović i Sanela Muharemović

2.1. Uzorak

Za potrebe studije primijenjena je neprobabilistička metoda uzorkovanja, čiji se kriterij temeljio na relevantnosti sugovornika_ca u odnosu na specifične ciljeve istraživanja (tzv. *namjerni uzorak*). Da bi se osigurala poliperspektiva, odnosno pluralitet stavova, mišljenja i percepcije sudskog sektora u odnosu na izučavani problem, istraživanjem su obuhvaćeni naredni_e socijalni_e akteri_ke:

- a. Suci i/ili sutkinje (3)
- b. Tužiteljica (1)
- c. Advokatkinja upoznata s procesima vezanim za povredu LGBT ljudskih prava (1)
- d. Stručna suradnica u pravosudnim institucijama (1)
- e. Predstavnik Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH (1)
- f. Predstavnik udruženja Vaša prava (1)
- g. LGBT osobe sa neposrednim iskustvom u procesima na pravosudnim institucijama
 - i. LGB osoba (1)
 - ii. Transrodna osoba (1)
- h. Uposlenica Ministarstva pravde BiH (1)

U svrhu osiguranja teritorijalne decentraliziranosti istraživanja, izabrani uzorak uključuje ispitanike_ce iz pet bosanskohercegovačkih gradova: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Livno i Višegrad.

2.2. Instrumentarij

U ovom istraživanju podaci su prikupljeni primjenom polustrukturiranog intervjua sa pet okvirnih pitanja koja su se odnosila na (1) komentiranje postojeće zakonske regulative, (2) komentiranje prakse sudova u predmetima vezanima za povredu prava LGBT osoba, (3) identi-

fikaciju ključnih problema u kontekstu pravosuđa s kojima se susreće ova zajednica, s fokusom na korelaciji sudstvo – tužiteljstvo – policijska uprava (mapiranje odgovornosti), (4) razmatranje funkcije i uloge međunarodne zajednice i nevladinog sektora u kontekstu unapređenja zaštite prava LGBT osoba, te na (5) lične stavove o LGBT osobama, sa fokusom na problem ugroženosti LGBT ljudskih prava. Realizirani intervjui bilježeni su diktafonom i pohranjeni u audio formatu.

2.3 Postupak

S obzirom na heterogenost uzorka, odnosno mjesto prebivališta i raspoloživost vremenom učesnika_ca u istraživanju, intervjui su vođeni u različitim vremenskim periodima. Tako, u aprilu, maju i junu tekuće godine – 12. 4., 6. 5., 23. 5., 28. 5. i 7.6. – vođeni su intervjui sa učesnicima_ama koje žive i/ili rade u Sarajevu. Dana 7. 5. 2013, vođen je intervju sa učesnicom u Mostaru, 8. 5. sa učesnicima u Banjoj Luci, 23. 5. sa učesnicama u Livnu, i 30.05. sa učesnikom u Višegradu. Prije nego što su postavljena pitanja, osoba koja je vodila razgovor se predstavila, objasnila svrhu i namjenu istraživanja te zamolila učesnika_cu da potpiše dobrovoljni pristanak. Broj pitanja postavljenih u intervjuu varirao je ovisno o opširnosti odgovora učesnika_ce. Tijekom intervjua, odgovori su bilježeni na diktafon kako bi razgovor bio dostupan u originalnom, nemodificiranom obliku. Prosječna dužina intervjua je cca. 45 minuta.

2.4 Etički aspekti

Bitan aspekt svakog istraživanja, ustanovljavanja i aplikacije metodologije, čini etička dimenzija, odnosno predviđanje i preveniranje potencijalnih problema u vezi s anonimnošću, privatnošću, povjerljivošću podataka i očuvanju ličnog dostojanstva ispitanika i ispitanica.

Stoga se pri analizi prikupljenih primarnih podataka nastojalo izostaviti sve one podatke koji bi potencijalno otkrivali identitet ispitanika_ce ili pojedinosti koje upućuju na druge osobe koje nisu obuhvaćene ovim istraživanjem. Zarad očuvanja anonimnosti i ličnog integriteta, izbjegli su se direktni navodi iskaza (citiranje), pa su u tekstu korištene parafraze, reducirani iskazi i objašnjenja.

3. Rezultati / Amar Numanović i Sanela Muharemović

3.1 LGBT osobe – nevidljiva kategorija u zakonu

Nemoguće je govoriti o položaju LGBT osoba u pravosuđu a da se ne razmotri povezana tematika položaja LGBT osoba u zakonu. Pravosudni sistem počiva na zakonskom okviru koji definira prava koja taj sistem treba štiti i mehanizme i procese uz pomoć kojih se može tražiti zaštita tih prava. I kao što smo svaki intervju započeli pitanjem o ocjeni zakonske regulative relevantne za LGBT osobe, tako i ovu analizu započinjemo odgovorom na to pitanje. A odgovor, koji su izričito ili indirektno dale i LGBT osobe i pojedini_e pravници_e, učesnici_e ove studije, jeste: *LGBT osobe su nedovoljno vidljiva kategorija u zakonu.*

Nezadovoljavajuća razina vidljivosti LGBT populacije u zakonu ogleda se u dva ključna nedostatka zakonskog okvira u Bosni i Hercegovini. Jedan je neadekvatno pridavanje pažnje ovoj populaciji u postojećim zakonima gdje bi to bilo potrebno, kao što su, primjera radi, krivični zakoni. Drugi je nepostojanje zakona koji su potrebni da se tretira problematika djelimično ili u potpunosti specifična za ovu zajednicu, kao što je zakonsko sankcioniranje govora mržnje ili regulacija prava transrodnih osoba u zdravstvu i birokraciji.

Na razini države Bosne i Hercegovine postoje dva specijalna zakona koja se bave LGBT osobama: *Zakon o ravnopravnosti spolova* (2003) i *Zakon o zabrani diskriminacije* (2009). Zakonom o ravnopravnosti spolova izričito se zabranjuje diskriminacija *na osnovu spola i spolne orijentacije* (član 2, stav 3). Dalje u zakonu (član 9), data je definicija spola koja uključuje i rod (gender). Definicija „spolne orijentacije“ izostala je, ali je analitičari tumače kao seksualnu orijentaciju (v. Vasić, 2013; Banović i Vasić, 2013). Zakon o zabrani diskriminacije govori o diskriminaciji na osnovu *društvenog položaja i pola, polnog izražavanja ili orijentacije* (član 2, stav 1), gdje se polno izražavanje tumači kao rodni identitet (Banović i Vasić, 2013, str. 76). Pored toga, seksualna orijentacija navedena je kao poseban osnov diskriminacije još i u *Statutu Brčko distrikta* (označena kao *seksualno opredjeljenje*). Ni seksualna orijentacija ni rodni identitet nisu izričito navedeni kao osnovi diskriminacije u *Ustavu Bosne i Hercegovine*, *Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine* ili *Ustavu Republike Srpske*, mada su u ovim pravnim aktima prisutne odredbe koje se tumačenjem mogu primijeniti na LGBT osobe. Na taj način ova izuzetno ranjiva grupa ostaje nevidljiva u najvišim pravnim aktima države i entiteta. Seksualna orijentacija i/ili rodni identitet previđeni su i u nizu drugih zakona u odredbama o

nediskriminaciji, uključujući krivične zakone, zakone o visokom obrazovanju i zakone o radu.¹

Kada se govori o nepostojanju zakona koji se bave problematikom specifičnom za LGBT populaciju, misli se primarno na nepostojanje zakona o promjeni spola. Transrodne osobe čine posebno nevidljivu podgrupu u LGBT populaciji. Pored Zakona o zabrani diskriminacije, jedini spomen ove kategorije nalazi se u pojedinim zakonskim odredbama koje tretiraju izmjenu ličnih podataka i dokumenata u svrhu *usklađivanja spola*, tačnije izmjenu matičnog broja pod *Zakonom o matičnim knjigama FBiH* i *Zakonom o matičnim knjigama RS* te *Zakonom o jedinstvenom matičnom broju BiH*, promjenu ličnog imena, kako je regulirano zakonima o ličnom imenu Brčko distrikta, FBiH i RS-a, i promjenu podataka na ličnoj karti u skladu sa *Zakonom o ličnim kartama državljana BiH* (Vasić, 2013, str. 35). Naizgled relativno impresivan, ovaj zakonski okvir od male je pomoći transrodnim osobama u BiH. Prvo, ne postoji zakonska osnova u oblasti zdravstva koja uređuje oblast prilagođavanja spola: *U BiH ne postoji mogućnost medicinske promjene spola; ova procedura nije definisana nijednim zakonom, niti se obavlja u okviru postojećih medicinskih ustanova, te samim tim nije regulisan ni pristup ovim procedurama, niti mogućnost pokrivanja medicinskih troškova od strane ustanova koje pružaju zdravstveno osiguranje* (Vasić, 2013, str. 33). Ovo transrodnim osobama ostavlja jedino mogućnost medicinskih zahvata u svrhu prilagođavanja spola u drugim državama regije – o vlastitom trošku. Kako je cijena relevantnih medicinskih procedura veoma visoka, broj osoba koje se barem na taj način mogu približiti prilagođavanju spola sveden je na minimum.

Učesnici i učesnice ove studije, kao temeljne uzroke slabe vidljivosti LGBT osoba u zakonu, identificirali su tri problema: nevidljivost u javnosti, činjenicu da je ovo novo područje u zakonodavstvu te naročitu inerciju u zakonodavnim tijelima pri donošenju zakona.

Vjerovatno najveći krivac za nezadovoljavajuću vidljivost LGBT osoba u zakonu jeste niska razina njihove vidljivosti u širem društvenom kontekstu. Ovaj problem puno je dublji nego što se na prvi pogled može učiniti, jer očito rješenje samo po sebi predstavlja još jedan problem. Ako govorimo o niskoj razini vidljivosti populacije u društvu kao uzroku neadekvatne vidljivosti u zakonu, može se učiniti trivijalnom konstatacija da jednostavno treba povećati vidljivost LGBT populacije u društvu, na primjer javnim zagovaranjem LGBT prava, aktivnostima i kampanjama

1 Više detalja o nevidljivosti LGBT populacije u ovim zakonima možete naći u: Banović, D., i Vasić, V. (2013). *Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

nevladinih organizacija, ili promoviranjem u medijskim sadržajima, sve sa ciljem eliminiranja nevidljivosti kao uzroka daljnjih problema. Međutim, takav pristup u slučaju LGBT populacije ne rješava problem, jer je i sam problematičan zbog tradicionalne netrpeljivosti bosanskohercegovačkog društva prema njoj. LGBT osobe nisu samo *nevidljive*; one su *nevidljive iz vrlo specifičnog razloga* koji onemogućava ili barem otežava uklanjanje te nevidljivosti: LGBT osobe su socijalno isključene, a homoseksualnost, biseksualnost, transrodnost i transeksualnost u javnom diskursu još uvijek su tabu-teme. Zbog toga, može se očekivati da će svaki napor u svrhu povećanja vidljivosti LGBT zajednice naići na neki vid otpora u društvu. To se ne odnosi samo na napore koje mogu učiniti nevladine organizacije i druge institucije u ime LGBT osoba, nego i na napore koje mogu poduzeti sami pripadnici i pripadnice LGBT zajednice. Naime, svaka osoba koja se deklarira kao LGBT, makar samo u užem krugu porodice i prijatelja, doprinosi vidljivosti i prihvatanju cjelokupne zajednice kao društvene kategorije (više o ovom utjecaju kasnije u tekstu). Međutim, ista netrpeljivost koja ovu populaciju čini tabu-temom u široj javnosti također onemogućava da se LGBT osobe identificiraju kao takve i stanu u obranu i promociju svojih prava. Dakle, LGBT populacija je zarobljena u začaranom krugu nevidljivosti koji je umnogome sprječava u ostvarivanju osnovnih prava. Kako je rekao jedan naš sugovornik, to što javnost nije osviještena o postojanju LGBT osoba ujedno znači i to da se niko neće zauzeti za ovu populaciju. Ako javnost ne poznaje i ne priznaje LGBT populaciju i probleme koji proizlaze iz pripadanja takvoj zajednici, onda se postavlja pitanje ko će da ukaže na njen težak položaj i izvrši pritisak na zakonodavne organe da je uzmu u obzir prilikom donošenja zakona? Uz to, ne radi se samo o apsolutnoj, nego i o relativnoj nevidljivosti: sve i da je javnost bolje osviještena, to ne bi garantiralo veću zastupljenost LGBT osoba u zakonodavstvu jer je cjelokupna politička scena suviše zaokupljena etničkim pitanjima. U bosanskohercegovačkoj politici, snažno obilježenoj problemima etniciteta, diskriminacija LGBT osoba i drugih manjinskih i ugroženih grupa, samo je marginalna tema.

LGBT osobe su, dalo bi se zaključiti, usamljene u borbi za zaštitu svojih prava. Nekoliko naših sugovornika_ica skrenulo je pažnju na važnost brojeva, odnosno *brojčane snage* u borbi za zaštitu prava LGBT osoba. U zakonodavnim tijelima sjede političari i političarke koje su izabrali građani i koji su na taj način postali dio motivacijskog sistema koji otežava iznošenje problema LGBT populacije u javnosti. Naime, politički_e predstavnici_e neće sebi dozvoliti da predlažu i glasaju za zakone koji bi mogli prouzrokovati gubitak glasova na sljedećim izborima. Shodno tome, da bi se neka politička stranka ili pojedinačna osoba zauzela za LGBT populaciju, na primjer kroz prijedloge zakona ili izmjena zakona, potrebno je da ima

glasačko tijelo na čiju podršku može računati na idućim izborima – ili *zbog* tog poteza ili *usprkos* njemu. Dakle, potrebno je da postoji prepoznatljivo glasačko tijelo kojem su takve odluke u interesu (sama LGBT populacija) ili koje im se makar neće protiviti (*prijatelji* LGBT zajednice). Stvaranje takvog glasačkog tijela, dovoljno brojčano snažnog da ima utjecaj na ishod izbora, onemogućeno je ili znatno usporeno zbog već spomenute netrpeljivosti.

Drugi u nizu mogućih uzroka nevidljivosti LGBT osoba u zakonu je činjenica da je ta populacija nova u zakonodavstvu. Dakle, ako i pređemo preko osnovnog problema neprihvatanja ove kategorije od strane javnosti (na primjer, zbog pritiska iz međunarodne zajednice), ne može se očekivati da će ravnopravnost LGBT osoba biti postignuta u kratkom roku. Dostizanje zakonske ravnopravnosti nužno je spor proces koji se odvija uporedo sa dva druga: sa postepenim prihvatanjem LGBT populacije i sa razvojem svijesti u zakonodavnim krugovima o pojedinačnim nedostacima zakona koji je se tiču. Upitana za mogućnost zakonske regulacije istospolnih brakova i prava na usvajanje djece, jedna naša sugovornica rekla je da je jedino moguće zaključiti da će, ako se zakonom dozvole istospolni brakovi, morati proći neko vrijeme prije nego što im se dozvoli usvajanje djece kao heteroseksualnim brakovima. Na isti način moguće je predvidjeti čitav postepeni napredak u zakonu u odnosu na LGBT osobe, od osnovnih promjena kao što je zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, preko zabrane govora mržnje usmjerene ka LGBT osobama, do zakonske regulacije promjene spola. Dok je takav napredak zakonodavne aktivnosti povezan sa postepenim prihvatanjem LGBT osoba kao ravnopravnih građana_ki, neke druge aktivnosti ovisit će o prepoznavanju manjkavosti specifičnih zakonskih odredbi. To je uvjetovano činjenicom da se neravnopravnost LGBT osoba provlači kroz više zakonskih odredbi i procesa, tako da obično nije dovoljno promijeniti jedan zakon da se neravnopravnost ukloni. Tako je jedna sugovornica objasnila da *Zakon o zabrani diskriminacije* nije zaživio, između ostalog, jer nije došlo do potrebnog usaglašavanja procesnog zakona. Isto tako je lako predvidjeti da bi, u slučaju zakonskog reguliranja promjene spola, trebalo prilagoditi niz zakonskih odredbi i procedura, uključujući i oblasti zdravstva i birokracije.

Treći identificirani uzrok nevidljivosti LGBT osoba u zakonu jedna naša sugovornica je opisala kao inertnost zakonodavnog sistema, odnosno praksu da se u donošenju zakona ide nekim već poznatim putem. Tako je neusklađenost nekih krivičnih zakona objasnila običnim nerazmišljanjem zakonodavaca i praksom pukog prepisivanja zakona sa jedne razine na drugu (što se ne očituje samo u propustima u odnosu na LGBT populaciju, nego i druge manje vidljive kategorije). Naravno, očito je da veliku ulogu u tom problemu igra prethodno spomenuta nevidljivost LGBT osoba u javnosti.

Da je LGBT zajednica prepoznata kao zasebna glasačka podgrupa, zastupnici u zakonodavnim tijelima ne bi sebi mogli priuštiti da o njoj ne misle, a ako bi se propusti i desili, postojali bi pritisci dijela javnosti da se oni korigiraju. Više sugovornika iskazalo je sumnju u iskrenost namjere zakonodavnih tijela pri donošenju Zakona o zabrani diskriminacije, te natuknulo da je zakon donesen tek da se zadovolje kriteriji na putu ka euroatlantskim integracijama, a ne na inicijativu aktera unutrašnje politike. Ako je za donošenje nekog zakona potreban pritisak međunarodne zajednice, onda to znači da u državi ne postoji politička volja koja bi se kanalisala kroz stranačke politike. Da iza zakonske regulacije koja se tiče LGBT osoba stoji nekoliko političkih stranaka, izvjesno je da bi se detaljima relevantnih zakona pridala adekvatna pažnja.

3.2 LGBT osoba nema na sudu

I uz sve nedostatke zakona u Bosni i Hercegovini kad je u pitanju zaštita prava LGBT osoba, naši_e sugovornici_e složile su se da su sami zakoni od male pomoći ako se ne primjenjuju – što upravo jeste slučaj. U sudskoj praksi poznat je tek mali broj sudskih predmeta koji su se ticali povrede prava LGBT osoba. Nažalost, ni tih nekoliko slučajeva nije završeno na način da se uspostavi presedan koji bi ohrabrio LGBT osobe da nastave tražiti pravdu i zaštitu kroz pravosudni sistem. Dva takva slučaja, u kojima se radilo o verbalnim i fizičkim napadima na LGBT osobe, procesuirana su pred Općinskim sudom u Sarajevu. Međutim, ne može se reći da je time ostvaren napredak u zaštiti LGBT osoba. Naprotiv, u oba slučaja napadnute LGBT osobe našle su se na strani optuženih i procesuirane su prema prekršajnom zakonu. Treći slučaj jeste grupa povezanih slučajeva u vezi s napadima na organizatore_ice i učesnike_ce Queer Sarajevo Festivala 2008. godine. Nakon podnesenih 19 prijava od strane organizatora_ica Festivala podignute su dvije optužnice, koje su dvojicu napadača teretile za nasilničko ponašanje i sprječavanje službenog lica u obavljanju dužnosti. Postupci protiv njih rezultirali su jednom uvjetnom kaznom i jednom oslobađajućom presudom. (Nurikić, s.a.) Nadležnom tužilaštvu podnesen je zahtjev da se ovi napadi okarakterišu kao povreda prava čovjeka i građanina, bez odgovora. Nakon toga uslijedila je apelacija Ustavnom sudu BiH protiv države, o kojoj do danas nije donesena nikakva odluka. U ovom slučaju došlo je do povrede Ustavom zaštićene slobode mirnog okupljanja i udruživanja s drugima, a država nije zaštitila to pravo, objasnio nam je jedan od sugovornika. Brzo procesuiranje ovog slučaja po odgovarajućim zakonima bilo bi uspostavilo osnov za dalju sudsku praksu i poslalo snažnu poruku da je država spremna zaštititi prava svih građana podjednako. Izostanak takve reakcije od strane nadležnih institucija

doprinio je atmosferi nesigurnosti u kojoj žive LGBT osobe u BiH.

Iz ovoga se nameće pitanje zašto LGBT osoba nema na sudovima. U razgovoru sa našim sugovornicima_ama došli smo do zaključka da procesuiranje slučajeva, pa i po *Zakonu o zabrani diskriminacije*, ne bi trebalo biti nemoguće jednom kad se slučajevi nađu na sudu. Međutim, iako u samom sudskom sistemu ne postoji puno smetnji za procesuiranje slučajeva povrede prava LGBT osoba, potrebno je savladati veliki broj prepreka prije nego što se jedan takav slučaj uopće nađe pred sudom. Na osnovu razgovora sa LGBT osobama, sucima_kinjama i predstavnicima_ama nevladinih organizacija, došli smo do kompleksne slike o situaciji u kojoj se nalaze LGBT osobe čija su prava povrijeđena na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, i koje žele tražiti zaštitu i pravdu kroz pravosudni sistem u državi. Ostavljajući po strani već spomenute probleme u samom zakonu, ta slika sugerira tri široke kategorije prepreka:

1. Primarne: prepreke koje proizlaze iz odnosa LGBT osoba kao pojedinaca_ki ili grupe sa njihovom užom i širom društvenom sredinom
2. Sekundarne: institucionalne prepreke sa kojima se LGBT osobe suočavaju prije samog sudskog postupka, naročito u policiji i tužilaštvima
3. Tercijarne: smetnje u samom sudskom postupku.

3.2.1 Primarne prepreke

Osnovni razlog što na bosanskohercegovačkim sudovima nema slučajeva koji se tiču povrede prava LGBT osoba jeste mali broj otvoreno deklariranih (*outovanih*) pripadnika LGBT zajednice. Prihvatanje LGBT osoba kao *normalnih* i ravnopravnih članova društva još uvijek je na minimalnoj razini, što obeshrabruje LGBT osobe i navodi ih da skrivaju vlastiti seksualni ili rodni identitet. Naši_e sugovornici_e opisale su BiH kao tradicionalno patrijarhalnu, heteronormativnu sredinu obilježenu netrpeljivošću prema LGBT osobama koja se jasno manifestira kroz govor mržnje. Neki od naših sugovornika_ca naročito su naglasili utjecaj religijskih institucija, koje su jednoglasne u marginalizaciji ove populacije. Takva društvena atmosfera doprinosi otežanom donošenju odluke da se osoba deklarira kao pripadnik_ca LGBT zajednice. U takvoj sredini, teško je odlučiti se na *coming out*.

Ipak, deklariranih LGBT osoba u Bosni i Hercegovini ima i one doživljavaju diskriminaciju i nasilje, što bi trebalo biti sankcionirano kroz pravosudni sistem. Kao što je već naglašeno, to se ne može vidjeti u radu pravosudnih organa, gdje dosad nije procesuiran niti jedan slučaj povrede

prava LGBT osoba po *Zakonu o zabrani diskriminacije* ili čak po *Krivičnom zakonu* uzimajući u obzir mržnju, odnosno predrasudu prema LGBT osobama kao motiv počinjenog djela. Nasuprot tome, nekoliko slučajeva evidentirano je u Instituciji ombudsmana. U 2011. godini, Odjel Institucije ombudsmana za eliminaciju svih oblika diskriminacije zaprimio je tri žalbe u kategoriji diskriminacije na temelju *spolnog izražavanja ili orijentacije* (Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2012, str. 95), a 2012. godine zaprimljene su četiri takve žalbe (Institucija ombudsmana, 2013, str. 14). No, vrlo je vjerovatno da ni ovi brojevi nisu relevantni, uzimajući u obzir relativnu nevidljivost same Institucije u javnosti. U istraživanju Omladinskog resursnog centra Tuzla iz 2011. godine, samo 25 % građana Bosne i Hercegovine izjasnilo se da zna šta je Institucija ombudsmana (2011, str.15).

Zašto, onda, ovih slučajeva nema na sudovima? Problem je što su LGBT osobe vrlo često *outovane* samo malom broju ljudi kojima vjeruju (uglavnom prijateljima, te eventualno članovima porodice). U takvim slučajevima, što su potvrdile i LGBT osobe u intervjuima za ovu studiju, prisutna je bojazan da će tijekom sudskog procesa njihova seksualna orijentacija i/ili rodni identitet biti na neki način obznanjeni. Naročito je problematično kada porodice LGBT osoba nisu upoznate sa njihovim identitetom. Strah od osude i odbacivanja u trenucima kad je LGBT osobama potrebna podrška dovoljan je razlog da odustanu od iznošenja činjenica o povredi svojih prava pred sudom. Čak i ako LGBT osobe uživaju podršku porodice i bliskih prijatelja, bojazan da će doći do javnog obznanjivanja može ih obeshrabriti u potrazi za zaštitom. Sugovornici_e iz Livna i Višegrada ukazali su i na dodatnu težinu situacije u malim sredinama poput tih gradova, gdje „svako zna svakoga“. Po njihovom mišljenju, sigurnost LGBT osoba na višoj je razini u većim gradovima, gdje je moguće kretati se u različitim i odvojenim krugovima, dok je to u malim mjestima nemoguće.

S obzirom na stvorena očekivanja od pravosuđa u prethodno spomenutim slučajevima gdje su LGBT osobe pokušale ostvariti zaštitu svojih prava, sam strah nije jedina prepreka, nego možemo govoriti i o odnosu *cijene i vrijednosti* sudskog postupka iz njihove perspektive. S jedne strane, rizik od odbacivanja i prezira od strane društva ako dođe do otkrivanja LGBT identiteta oštećene osobe, u zbiru sa generalnim stresom povezanim sa svakim sudskim procesom, predstavlja potencijalno visoku (nemonetarnu) cijenu sudskog postupka za LGBT osobu. S druge strane, očekivana vrijednost ishoda sudskog postupka je mala, pogotovo u slučajevima gdje se radi o prekršajnim djelima. Ako i dođe do presude, može se raditi o minornim kaznama, uvjetnim kaznama ili potpunom ukidanju kazne nakon što se u obzir uzmu olakšavajuće okolnosti. Drugim riječima,

očekivani krajnji ishod nije vrijedan rizika koji je potrebno poduzeti, jer su moguće negativne posljedice suđenja teže od očekivanog pozitivnog ishoda za LGBT osobu. Iz perspektive ovakve analize, da bi došlo do većeg broja procesuiranih slučajeva koje se tiču LGBT osoba, ili se mora smanjiti rizik (tj. mora doći do pozitivne promjene u stavu okoline prema LGBT osobama), ili se mora povećati očekivana vrijednost sudskog postupka – LGBT osobe moraju imati mnogo više povjerenja u pravosudni sistem i njegovu sposobnost da prepozna i sankcionira povrede prava LGBT osoba.

Povjerenje u pravosuđe u Bosni i Hercegovini općenito nije na visokoj razini. U istraživanju javnog mnijenja iz 2010. godine, 45 % ispitanika_ca izrazilo je mišljenje da tužitelji_ce i suci_tkinje ne donose odluke nezavisno (USAID, 2011, str. 7), i samo 52 % je smatralo da uposlenici_e na sudovima rade profesionalno (USAID, 2011, str. 8). U istraživanju USAID-a iz 2012. godine, 48,2 % ispitanika_ca nije se složilo da suci_tkinje djeluju nezavisno (USAID, 2012, str. 14). U istom istraživanju ispitanici_e su ocijenili da činjenice vezane za slučaj imaju najmanje utjecaja na ishode optužnica i suđenja, manje od poslovnih i ličnih veza, politike i novca (USAID, 2012, str. 15). LGBT osobe imaju i specifične razloge za nepovjerenje u pravosudne organe i rad uposlenih u pravosuđu. LGBT osobe s kojima smo razgovarali smatraju da je općenita homofobija u društvu prisutna i u radu pravosudnih institucija. Jedna od ovih osoba, koja je bila na sudu kao stranka u jednom od dva spomenuta slučaja, objasnila je da nije uložila žalbu na nezadovoljavajuću odluku suda jer je smatrala da time neće ništa postići. Ponašanje sudije opisala je kao neprofesionalno, a svoje iskustvo sa pravosuđem kao izrazito negativno i demotivirajuće. Drugi LGBT sugovornik priznao je da nije htio ići na sud zbog napada (bez obzira da li su bili povezani sa njegovim LGBT identitetom ili ne) iz straha da će biti diskriminiran na osnovu rodnog identiteta. Ipak, izrazio je kajanje zbog tih odluka, što je možda bilo uslovljeno pozitivnim iskustvom sa uposlenicima_ama jednog od tužilaštava.

Drugi_e sugovornici_e imale su različita mišljenja, no generalno su suglasni da se na osnovu iskustva malog broja osoba i sa samo malim brojem sudaca_tkinja ne može donositi generalan zaključak o prisutnosti homofobije u sudnici. Jedan od sugovornika_ca napravio je paralelu između tretmana LGBT osoba i tretmana drugih ugroženih populacija na sudovima, što je također pokazalo da zaključak može ići i u jednom i u drugom smjeru. Pa ipak, neki_e od sugovornika_ca su se složili da postoji mogućnost da se generalna zatvorenost prema ovoj populaciji manifestira i u radu sudaca. Na konkretno pitanje o ličnim stavovima kolega_ica u odnosu na LGBT populaciju, dobili smo spektar odgovora: od onoga da su uposlenici_e na sudu generalno homofobni, do pozitivnog iskustva

jedne sutkinje na seminaru, gdje je bilo govora o slučaju Sarajevo Queer Festivala. Prema njenim riječima, jedan od sudaca učesnika na seminaru izrazio je šokantan stav da su učesnici zaslužili nasilje koje je nad njima izvršeno. No, naišao je na neodobravanje ostalih učesnika_ca, te povukao svoju izjavu. Bez obzira na lične stavove sudaca_tkinja, njihova spremnost da osude takvu izjavu kolege moguće je tretirati kao pozitivan indikator, bez obzira na to odražava li stav istinsko (privatno) uvjerenje ili jednostavno sposobnost sudaca_tkinja da se u svom radu distanciraju od ličnih stavova.

Bez obzira da li je strah pojedinačnih LGBT osoba od osude okoline opravdan, i bez obzira da li je opravdano njihovo nepovjerenje u pravosudne organe i profesionalnost uposlenika_ca pravosudnih institucija, lako je zaključiti da su ove primarne prepreke sudskom procesuiranju slučajeva koji se tiču LGBT osoba najproblematičnije. Uzrok straha i nepovjerenja nemoguće je konkretizirati, te ga je stoga teško i otkloniti; strah i nepovjerenje proizvodi su kolektivne netrpeljivosti bosanskohercegovačkog društva prema LGBT osobama. To znači da će za uklanjanje ovog uzroka i za konačno sudsko sankcioniranje povreda prava LGBT osoba biti potrebno aktivno i temeljito raditi na promjeni opće društvene svijesti kada su posrijedi pitanja seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

3.2.2 Sekundarne prepreke

U intervjuima smo se dotakli dva slučaja LGBT osoba koji su procesuirani po *Zakonu o javnom redu i miru*, pokušavajući otkriti zašto u tim slučajevima nije bilo govora ni o diskriminaciji ni o djelu počinjenom iz mržnje, na što su upozoravale same oštećene osobe. Na osnovu odgovora naših sugovornika_ca rekonstruirali smo institucionalni put koji prođe krivično ili prekršajno djelo prije nego što se nađe na sudu, i zaključili da (su)krivce za ove propuste prvenstveno treba tražiti na početku tog puta. Naime, da bi se neki slučaj našao na sudu potrebno je podnijeti prijavu nadležnoj upravi policije, gdje policijski_e službenici_e izrađuju izvještaj sa detaljima slučaja, te ga dostavljaju nadležnom tužiteljstvu. Na osnovu izvještaja, tužitelj_ica pokreće istragu i podiže optužnicu ukoliko utvrdi da postoji osnovana sumnja da je počinjeno krivično djelo. Tek nakon što je optužnica potvrđena može se reći da je slučaj na sudu. Iz ovoga je lako zaključiti da najveću odgovornost u pravilnom procesuiranju krivičnih djela počinjenih protiv LGBT osoba imaju upravo policija i tužiteljstvo.

Većina naših sugovornika_ca smatra da je nepravilno procesuiranje krivičnih djela protiv LGBT osoba propust policije. Izrazili su sumnju da

su policijski_e službenici_e na adekvatan način i u dovoljnoj mjeri upoznati sa specifičnim zakonskim odredbama koje se tiču LGBT osoba, da bi mogli prepoznati kršenja njihovih prava i pripremiti efektivan zapisnik (ukoliko se radi o krivičnom djelu sa elementom mržnje), ili uputiti oštećene osobe na parnični postupak ili Instituciju ombudsmana (u slučajevima gdje se radi o diskriminaciji). Kako nisu obaviješteni o LGBT osobama i o zakonskim propisima za zaštitu njihovih prava, policijski_e službenici_e idu ustaljenim putem i takve slučajeve evidentiraju kao kršenje *Zakona o javnom redu i miru*, izjednačavajući pritom oštećene osobe i napadače. Ova praksa ne predstavlja samo uskraćivanje efektivnog pravnog odgovora na dosadašnje verbalne i fizičke napade ili diskriminaciju čija su žrtva bile pojedine LGBT osobe, nego i propuštenu priliku da se preveniraju povrede prava LGBT osoba u budućnosti, što se manifestira kroz dva učinka. S jedne strane, nekažnjavanje počinitelja može ih ohrabriti da nastave sa nasilnim ili diskriminatornim praksama nad LGBT osobama. S druge strane, izjednačavanje počinitelja i žrtava u prekršajnom postupku kao i uskraćivanje odgovarajućeg sudskog postupka kao vida pravde, ohrabruje LGBT osobe da u budućnosti traže zaštitu svojih prava putem pravosudnog sistema. Na taj način, nepravilan rad policijskih službenika_ca rezultira produženom viktimizacijom pripadnika_ca LGBT populacije.

Budući da je policija prva institucionalna stepenica u procesuiranju krivičnih djela protiv LGBT osoba, naši_e sugovornici_e ocijenili su da je posebno važno da uposlenici_e u policiji pokažu senzibilitet prema ovoj populaciji i da budu upoznati sa relevantnim zakonskim okvirom. LGBT osobe sa kojima smo razgovarali nisu primijetile takav senzibilitet. Naprotiv, naš sugovornik povjerio nam se da je od strane policijskog službenika doživio nedolične komentare na osnovu rodnog identiteta. Jedan od sudaca sa kojima smo razgovarali napravio je paralelu sa drugačijim vidom manjka senzibiliteta u policiji, prisjećajući se aktualnog slučaja inspektora koji je navodno na javnom mjestu vrijeđao ljude na nacionalnoj osnovi. Naš sugovornik ukazao je na svojevrsnu hijerarhiju senzibiliteta: ako je moguće da policijski službenici još uvijek nisu dovoljno senzibilizirani da se korektno odnose prema pripadnicima_ama druge nacionalnosti, šta možemo očekivati kako da se odnose prema LGBT populaciji?

Drugu institucionalnu stepenicu u procesuiranju krivičnih djela čine tužiteljstva, a njihova uloga u zaštiti prava LGBT osoba jednako je važna. Naime, mada je policija u direktnom dodiru sa oštećenim osobama i kroz izvještaj prva daje indicije o kojem je krivičnom djelu riječ, te je tako u najboljoj poziciji da prepozna specifičnu prirodu djela počinjenih zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, tužiteljstva imaju mogućnost da se udalje od zaprimljenog izvještaja i na taj način isprave propuste u

prepoznavanju odgovarajućeg zakonskog okvira. Ipak, naši_e sugovornici_e su izrazili zabrinutost i o radu ove institucije, naročito u vezi s brojem predmeta na kojima radi. U kontekstu nedovoljnog kapaciteta da jednako efikasno rade na svim slučajevima, moguće je da su tužitelji_ce primorani tretirati krivična djela protiv LGBT osoba kao prekršaje, primijetila je jedna naša sugovornica.

Nedostatak senzibiliteta i edukacije u policiji i tužiteljstvu o LGBT populaciji i zakonima koji ih štite predstavljaju ozbiljnu prepreku sa kojom se suočavaju LGBT osobe koje pokušavaju ostvariti zaštitu svojih prava kroz pravosuđe u Bosni i Hercegovini. Ipak, može se reći da je ovaj problem manji u obimu od primarnih prepreka i prema tome ga je, teorijski govoreći, lakšeriješiti. Dok je primarne prepreke teško otkloniti jer su svojstvene društvu općenito, sekundarne prepreke ipak su uže locirane. Da bi se otklonile primarne prepreke, potrebno je promijeniti dominirajući stav šireg društva, no za otklanjanje sekundarnih prepreka potrebno je promijeniti stavove manjeg broja aktera_ki. Naši_e sugovornici_e složili su se da je naročito policijskim službenicima_ama potrebno puno više senzibilizacije i edukacije kada su u pitanju LGBT osobe, te da je veoma važno da dobro poznaju zakonsku osnovu koja se na njih odnosi. Time bi se osiguralo da se u slučaju povreda prava LGBT osoba pokrenu odgovarajući sudski postupci i suzbiju nasilje i diskriminacija nad pripadnicima_ama LGBT zajednice.

3.2.3 Tercijarne prepreke

Tercijarne prepreke odnose se na one sa kojima se LGBT osobe susreću (ili bi se mogle susresti u budućnosti) u samom sudskom postupku, dakle prepreke koje proizlaze iz rada sudaca_tkinja i drugih uposlenika_ca suda i iz procedura u sudskom postupku. U razgovoru sa našim sugovornicima_ama identificirali smo tri vrste takvih prepreka: nedostatak mehanizama zaštite privatnosti u sudskom postupku, nedostatak sudske prakse u oblasti procesuiranja slučajeva koji uključuju LGBT osobe, i manjak specifične edukacije sudaca i sutkinja o zakonskom okviru koji štiti LGBT osobe.

Jedna od primjedbi na rad suda koje je imala naša sugovornica koja se našla u prekršajnom postupku bila je da je morala dati svoje lične podatke pred osobama koje su je prethodno verbalno napale i prijetile joj na osnovu seksualne orijentacije. Ova praksa, kako nam je objasnila, ugrožava sigurnost oštećenih LGBT osoba i izlaže ih mogućnosti ponovne viktimizacije. Radi se o standardnoj praksi na sudu gdje se na početku postupka uzimaju lični podaci svih stranaka radi utvrđivanja identiteta.

Iako je sudska praksa ista za sve i u njenom provođenju se ne radi ni o kakvom propustu od strane uposlenika_ice suda, u slučaju LGBT osoba i drugih osjetljivih kategorija bilo bi poželjno primijeniti mjere kojima bi se zaštitile oštećene osobe. Ne radi se samo o zaštiti LGBT osoba ili o zaštiti privatnosti; jedna sugovornica objasnila je da *Zakon o krivičnom postupku* ne predviđa nikakve mjere zaštite oštećenih osoba. Tako se može desiti da maloljetna osoba koja je pretrpjela seksualno zlostavljanje mora sjediti i davati izjave u istoj prostoriji sa osobom koja se tereti da je to djelo počinila. Kad se radi o zaštiti oštećenih osoba u postupku, jedini vid zaštite koji suci_tkinje mogu ostvariti je da isključe javnost iz praćenja postupka. Naprotiv, u slučajevima gdje ne postoje materijalni dokazi ili u slučajevima gdje je oštećena osoba jedini_a svjedok_inja, suci_tkinje i tužitelji_ice primorani da ostave osjetljivost prema oštećenoj osobi po strani ili čak doprinesu su da njenoj retraumatizaciji da bi slučaj uopće opstao.

Stroga formalizacija sudskog postupka također objašnjava moguće nezadovoljstvo oštećenih osoba konačnim presudama i izrečenim kaznama. Kako nam je objasnila ova sugovornica, svaki slučaj nužno izgleda drugačije iz perspektive oštećene osobe i iz perspektive suda. Svaka oštećena osoba zasigurno zna da je povrijeđena i da joj je učinjena nepravda. Iz njene perspektive, lako je razumjeti kako se uvjetne ili druge neznatne kazne doživljavaju kao nepravedne. S druge strane, sudske postupak je strogo formaliziran i gradi se na osnovu objektivnih dokaza. Koliko god to bilo nepravedno, tužilaštvo rijetko ima "asa u rukavu" na osnovu kojeg može tražiti najtežu kaznu za počinioaca nekog krivičnog djela. Uz to, u izricanju kazne u obzir ne dolaze samo otežavajuće okolnosti, nego i olakšavajuće. To znači da i u slučaju krivičnog djela počinjenog iz mržnje prema pripadnicima_ama LGBT populacije koji se pravilno dokaže neće nužno doći do izricanja teže kazne zbog elementa mržnje.

Osim ovih elemenata sudske procedure koji mogu imati obeshrabrujući učinak na LGBT osobe žrtve krivičnih djela i diskriminacije, postoje prepreke procesuiranju takvih slučajeva i u radu samih sudaca_tkinja. Prije svega to je nedostatak sudske prakse koji može djelovati zbunjujuće, naročito u oblasti diskriminacije LGBT osoba. Koliko je našim sugovornicima_ama poznato, do sada u sudskoj praksi nije zabilježena niti jedna presuda u slučaju krivičnog djela gdje se kao otežavajuća okolnost uzeo element mržnje prema LGBT osobama. Također nije poznat niti jedan slučaj diskriminacije LGBT osoba koji je procesuiran po *Zakonu o zabrani diskriminacije*. Nedostatak sudske prakse otežava rad sudaca_tkinja na ovakvim slučajevima jer se susreću sa nečim o čemu ne postoji ustaljena praksa ili interpretacija zakona, dok se u drugim slučajevima mogu osloniti na dugu tradiciju sudske prakse. Ovo je problematično jer može

usmjeriti suce_tkinje da ne koriste nova zakonska sredstva koja su im na raspolaganju, na primjer kroz *Zakon o zabrani diskriminacije* ili *Zakon o ravnopravnosti spolova*. Nedostatak sudske prakse možda se ne čini kao teška prepreka procesuiranju povreda prava LGBT osoba, ali predstavlja jedan vid apsurdna koji može poslužiti kao opravdanje za izostanak pravilnih sudskih postupaka. Naime, zaključak koji se nameće obilježen je kružnom logikom koja ga čini trivijalnim: da bi se ovi slučajevi procesuirali, potrebno ih je početi procesuirati.

No, nedostatak sudske prakse može se nadoknaditi ciljanom edukacijom sudaca_tkinja u specifičnoj zakonskoj oblasti koja se tiče LGBT osoba. U razgovoru sa uposlenicima_ama suda doznali smo da je do sada takva edukacija većinom izostajala. Jedna je sutkinja rekla da je na jednom seminaru o *Zakonu o zabrani diskriminacije* bilo govora o ovoj populaciji, no niko od naših sugovornika_ca nije se tijekom svoga rada susretao na seminarima, radionicama, treninzima ili prezentacijama isključivo sa temom prava i zakonske zaštite prava LGBT osoba. Ipak, složili su se da bi takav vid edukacije bio poželjan. U razgovorima sa uposlenicima_ama pravosuđa, entitetski centri za edukaciju sudija i tužilaca identificirani su kao ključne institucije za unaprjeđenje položaja LGBT osoba u pravosuđu.

Za edukaciju tužitelja_ica i sudaca_tkinja zadužene su posebne institucije na entitetskoj razini: Centar za edukaciju sudija i tužilaca (CEST) Federacije BiH i Centar za edukaciju sudija i tužilaca Republike Srpske. Entitetski centri vrše *stručno usavršavanje u oblasti tumačenja i primjene materijalnih i procesnih zakona, etičkih standarda, najnovijih naučnih i stručnih dostignuća u oblasti prava, sudske i tužilačke prakse drugih zemalja, te drugim oblastima* (O nama). Usavršavanje se provodi putem savjetovanja i seminara, a ciljne grupe za edukaciju su sudije, tužioc, dodatne sudije, viši stručni saradnici i stručni saradnici (CEST RS, 2013, str. 8). Edukatori_ce seminara su pravni stručnjaci, stalni (77 u centru u Republici Srpskoj i 59 u Federaciji) ili povremeni, *stručnjaci na poziv koji učestvuju u realizaciji Programa stručnog usavršavanja Centra u specifičnim oblastima u kojima će njihova stručnost i iskustvo dati doprinos ciljevima Programa*. (CEST RS, 2008, str. 3)

Programi rada oba centra za 2012. i 2013. godinu ne sadrže nijedan seminar ili drugi vid obuke koji bi se ticao isključivo prava LGBT osoba, no planirano je nekoliko seminara koji se tiču zakona relevantnih za zaštitu prava LGBT osoba. Godine 2012, centri za obuku sudija i tužilaca oba entiteta u suradnji s OSCE-om planirali su dvodnevni seminar iz oblasti krivičnog prava na temu krivičnih djela počinjenih iz mržnje, s ciljem *da pomogne tužiocima i sudijama da bolje razumiju problem krivičnih*

djela počinjenih iz mržnje (CEST RS, 2011, str. 19; CEST FBiH, 2011, str. 31). I republički i federalni centar planiraju seminare na istu temu i za 2013. godinu (CEST RS, 2012, str. 26; CEST FBiH, 2012, str. 32). U oblasti građanskih prava, 2012. godine CEST RS je u suradnji s OSCE-om planirao tri jednodnevna seminar na temu *Zakona o zabrani diskriminacije* za sudije na građanskim referatima (CEST RS, 2012, str. 34), a CEST FBiH dva (CEST FBiH, 2012, str. 25). Za 2013. godinu, CEST FBiH planira jednodnevni seminar na temu zabrane diskriminacije (CEST FBiH, 2013, str. 27), dok je tema odsutna iz programa rada CEST-a RS.

Bez obzira na to koliko se u ovih nekoliko seminara govori o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje prema LGBT osobama, odnosno o diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, jasno je da sucima_tkinjama i tužiteljima_icama treba što više edukacije o LGBT temama. U slučaju ove kategorije, ne radi se samo o novoj kategoriji u zakonu, nego i o populaciji čije postojanje i sama javnost tek prepoznaje. Prema mišljenjima naših sugovornika i sugovornica, mada je društvo minimalno upoznato s LGBT populacijom, njena vidljivost mnogo je veća nego prije deset godina. Sada o pravima LGBT osoba postoji dijalog u medijima, nevladinom sektoru i u akademskim krugovima, što do unazad nekoliko godina nije bio slučaj. Prema tome, vrlo je vjerovatno da za mnoge uposlenike_ce u pravosuđu ova populacija predstavlja novi pojam, a da su njihova prava i mehanizmi zaštite još uvijek nepoznanica. S uposlenicima_ama pravosuđa, dakle, ne treba samo razgovarati o *Zakonu o zabrani diskriminacije*; neophodna je i edukacija o osnovnim pojmovima iz LGBT kulture i specifičnim problemima s kojima se LGBT osobe susreću u svakodnevnom životu.

Centri za edukaciju sudija i tužilaca nisu jedine institucije koje mogu podučiti uposlene u pravosuđu o LGBT osobama. Upitali smo naše sugovornike_ce o mogućnostima suradnje između NVO sektora i sudova, i nekoliko njih je odgovorilo da takav vid suradnje nije nemoguć. Suradnja između NVO sektora i suda mogla bi biti čak efikasnija u edukaciji uposlenika_ca u pravosuđu o LGBT pravima od centara za edukaciju. Centri su ograničeni na edukaciju u oblasti zakona i sudske prakse, a s obzirom na minimalnu vidljivost LGBT populacije u zakonu i njeno dosadašnje odsustvo iz sudske prakse, edukatori_ce u centrima nemaju dovoljno znanja o toj kategoriji (što možda i objašnjava nedostatak treninga fokusiranog isključivo na ovu populaciju). S druge strane, nevladine organizacije koje se bave zaštitom i promocijom prava LGBT osoba posjeduju opširnije znanje o statusu ove populacije u društvu, a ne samo o relevantnim zakonima. Predstavnici_e nevladinih organizacija bi svojim znanjem mogli doprinijeti cjelokupnoj senzibilizaciji uposlenih u pravosuđu. Jedini

problem, kako su nam objasnili predstavnici_e nevladinih organizacija, jesu financijske poteškoće s kojima se suočavaju, odnosno poteškoće u vezi s održivošću organizacija. Budući da opstanak nevladinih organizacija ovisi o donatorskim sredstvima, koja su nesigurna i nepredvidljiva, često se organizacije koje posjeduju vrijedno znanje u jednoj oblasti moraju udaljiti od svoje ekspertne teme zbog nedostatka financijske podrške.

3.3 Šta se može uraditi?

Sa svim našim sugovornicima_ama razgovarali smo o tome šta mogu učiniti različiti akteri – državne institucije, nevladine organizacije, same LGBT osobe – da se stanje LGBT zajednice u bosanskohercegovačkom pravosuđu poboljša. Iako je nekoliko naših sugovornika_ca odgovorilo da je potreban faktor vremena da se promijeni stav prema LGBT zajednici, ipak su svi imali konkretne preporuke. Također je moguće izvući korisne pouke iz dosadašnjih trendova u vezi s LGBT populacijom. Naši_e sugovornici_e složili su se da je situacija LGBT osoba u našem društvu već danas mnogo bolja nego u prošlosti (na primjer, prije deset godina) i da je trend sociokulturne promjene još uvijek pozitivan – mada veoma spor. Ponudena objašnjenja mogu poslužiti kao polazna tačka za formiranje savjeta o daljnjim postupcima po pitanju zaštite prava LGBT osoba.

Budući da je jedan od osnovnih problema neadekvatan zakonski okvir zaštite prava LGBT osoba, potrebno je izvršiti pritisak na zakonodavne institucije da korigiraju trenutne nedostatke legislative u ovom području. Nekoliko naših sugovornika_ca predložilo je da se za adekvatnu zaštitu LGBT populacije treba donijeti *lex specialis*, poput *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici*, jer se kao i kod žrtava nasilja u porodici i u ovom slučaju radi o izuzetno ranjivoj kategoriji na koju je potrebno posebno obratiti pažnju. Ipak, prevalentniji je bio zaključak da je potrebno poboljšati postojeće zakone. Konkretno, potrebna je harmonizacija krivičnih zakona i drugih zakona s odredbama o nediskriminaciji kojom bi se izričito zaštitila kategorija LGBT osoba, odnosno da se seksualna orijentacija i rodni identitet navedu kao mogući osnovi mržnje i diskriminacije. U samom *Zakonu o zabrani diskriminacije* potrebno je definirati pojmove iz LGBT kulture, kako bi se tužiteljima_icama i sucima_tkinjama olakšala interpretacija zakona. Kad se govori o vršenju pritiska na državne institucije, iz razgovora s našim sugovornicima_ama može se zaključiti da je pritisak do sada izostajao. Naime, neki_e naši_e sugovornici_e iz državnih institucija ustvrdili su da je ovo prvi put da im se obraća neko iz nevladinog sektora u vezi s ovom temom. Mada pojedine organizacije i institucije intenzivno rade na promociji prava LGBT osoba, kad se radi o zakonodavstvu, naši_e

sugovornici_e sugeriraju da bi direktno obraćanje bilo mnogo efikasnije. Jedna sugovornica predložila je da se aktivnosti zagovaranja prava LGBT osoba ispred zakonodavnih organa vode odvojeno od napora nevladinog sektora da educira javnost o ovoj populaciji i promovira njena prava, jer bi se na taj način zaobišao otpor javnosti prema LGBT osobama. Kada je riječ o harmonizaciji zakona, trebalo bi se ciljano obratiti Ministarstvu pravde BiH, u čijoj je nadležnosti proces usklađivanja zakona. Prema mišljenju naših sugovornika_ca, dodatnu podršku moguće je dobiti obraćanjem relevantnim međunarodnim organizacijama koje mogu izvršiti pritisak na zakonodavne organe i na taj način skrenuti njihovu pažnju na teme koje se ne nameću iz aktualne raspodjele političke moći.

Preporuka koje su se svi sugovornici_e dotakli je kontinuirana edukacija javnosti o pravima LGBT osoba i njihovom trenutnom položaju u društvu. Nekoliko njih pripisalo je dosadašnji trend većeg društvenog prihvaćanja LGBT osoba upravo njihovom eksponiranju u javnosti, a kao specifične primjere koji su doveli do otvorenijeg stava prema LGBT osobama naveli su aktivizam nevladinih organizacija, razgovore o LGBT osobama u dijaloškim emisijama, reprezentaciju LGBT osoba u popularnoj kulturi, te dostupnost vijesti na internetu. Mada veća vidljivost LGBT osoba u javnosti može imati direktan utjecaj na njihovu zastupljenost u zakonu, naši_e sugovornici_e fokusirale su se na preventivnu ulogu educiranja javnosti. Krajnji cilj edukacije javnosti je prihvatanje LGBT osoba u društvu koje ih još uvijek smatra *nenormalnim* i *bolesnim*; javnost se treba pokušati naviknuti na njihovo postojanje i ravnopravnost. Takva *normalizacija* treba dovesti do smanjenja mržnje i netrpeljivosti društvene sredine prema LGBT osobama, a time indirektno umanjiti i diskriminaciju, nasilje i druga djela s kojima se LGBT osobe suočavaju zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Drugim riječima, ako dođe do masovnog podizanja svijesti o LGBT osobama kao ravnopravnim članovima društva, može se očekivati umanjena potreba za zaštitom prava kroz pravosudni sistem. To bi nužno ublažilo nedostatke pravosudnog sistema i samog zakonskog okvira. Ovo je važna preporuka, bez obzira na zakonski okvir i efikasnost pravosuđa. Čak i uz veoma dobre zakone i osvijesteno i stručno pravosuđe, ipak je bolje da do povrede prava kroz krivična djela i diskriminaciju uopće ne dođe. Kao i kod svake povrede, njeno dokazivanje i izricanje kazne predstavljaju tek jedan vid pravde i mogu pružiti samo djelomičnu satisfakciju oštećenoj osobi. Druge posljedice povrede ostaju van zakona i ne mogu se tretirati sudskim postupkom. Dakle, i u ovom slučaju prevencija je najbolji lijek.

Naši_e sugovornici_e također jednoglasno preporučuju edukaciju i senzibilizaciju u relevantnim državnim institucijama, što u ovom slučaju uključuje policiju, tužiteljstvo i sud. Mada je policija identificirana kao

prva i ključna karika u tom lancu s najvećom odgovornošću za pravilno procesuiranje povreda prava LGBT osoba, potrebna je senzibilizacija i sudaca_tkinja i tužitelja_ica. Bez njihove stručnosti i profesionalnosti u postupanju s LGBT osobama, zakoni, ma kako dobro definirani, ne mogu imati veliku vrijednost. Tu se ne radi samo o educiranju sudaca_tkinja i tužitelja_ica kako da primjenjuju postojeće zakone, nego i o senzibilizaciji na razini individualne komunikacije. Tako je, na primjer, transrodnim osobama važno da ih se oslovljava u rodu s kojim se identificiraju, a ne u rodu koji im je evidentiran u ličnim dokumentima. Za ovakav vid edukacije i senzibilizacije nisu odgovorni samo entitetski centri za edukaciju sudija i tužilaca, nego i nevladine organizacije koje posjeduju potrebno znanje i kapacitete. No, kako je prethodno objašnjeno, rad pojedinačnih nevladinih organizacija nije pouzdano rješenje zbog njihove ovisnosti o prioritetima donatora sredstava za njihov rad. Za efikasnu edukaciju potrebno je strateško i dugoročno rješenje, što bi bilo ostvarljivije ako bi nevladine organizacije kontinuirano radile zajedno na ovom problemu, a ne svaka zasebno i povremeno ovisno o dostupnim sredstvima.

Konačno, jedna preporuka bila je upućena LGBT osobama: *outirajte se*. Dakako, teško je od LGBT osoba u konzervativnom društvu kao što je bosanskohercegovačko tražiti da se deklariraju – i sami naši sugovornici i sugovornice priznale su da za to treba mnogo hrabrosti i snage. Ipak, oni imaju dobre razloge da to savjetuju kao način poboljšanja situacije u kojoj se nalazi cjelokupna LGBT zajednica, u zakonodavstvu, pravosuđu i društvu uopće. Jedan od naših sugovornika nazvao je LGBT osobe *pionirima* svojih prava. Drugim riječima, ako same LGBT osobe ne zauzmu čvrst stav u borbi za svoja prava, ne mogu očekivati da će neko drugi to učiniti za njih; nikome drugome ravnopravnost ne može biti toliko važna kao njima samima. No, *coming out* ima i još jedan pozitivan učinak osim pukog dodavanja jedne osobe *pro-LGBT* strani društva. Nekoliko naših sugovornika_ca navelo je individualne LGBT osobe (ili osobe za koje drugi kažu da su pripadnici_e te kategorije) u porodici ili krugu prijatelja_ica kao faktor vlastitog pozitivnog stava prema cjelokupnoj LGBT populaciji. Moć individualne veze ne treba se potcjenjivati. Učinak jedne veze s LGBT osobom kroz prijateljstvo ili porodicu neznatan je za cijelo društvo, no osobno poznavanje LGBT osobe možda ima dimenziju ljudskosti i normalnosti kakva se ne može naći u odsustvu takve veze, i zbog toga može imati pozitivniji učinak na ljude kojih se tiče nego bilo kakva kampanja edukacije javnosti.

4. Zaključak / Amar Numanović i Sanela Muharemović

Studijom su se nastojali analizirati stavovi različitih relevantnih aktera_ki o značajnijim problemima i njihovim uzrocima kada su posrijedi zaštita i ostvarivanje prava LGBT osoba u okviru procedura pravosudnih institucija. Kada je riječ o stanju LGBT ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, moguće je ustvrditi da među ispitanicima_ama postoji konsenzus – sugovornici_e se slažu da LGBT osobe nisu u mogućnosti potpuno uživati zagarantirana prava ali i ljudska prava uopće, no postoje izvjesne razlike u identifikaciji uzroka koji do toga dovode. Dok intervjuirane LGBT osobe izražavaju jasan stav o odgovornosti tužitelja_ica i sudaca_tkinja (bilo da se radi o prikrivenoj ili eksplicitnoj homofobiji, neprofesionalnosti ili pak nekom drugom razlogu), sami_e tužitelji_ice i suci_tkinje vode se nešto umjerenijim stavovima, pojašnjavajući niz ograničavajućih faktora u donošenju zadovoljavajućih presuda: od samih zakonskih nedostatnosti, preko vrlo često nepotpunih policijskih istraga ili šturih izvještaja, pa sve do nedostatka materijalnih dokaza i/ili svjedoka_inja.

Kada je riječ o zakonskom okviru koji štiti prava LGBT osoba, posebno su značajna dva okvirna zakona: *Zakon o ravnopravnosti spolova BiH* i *Zakon o zabrani diskriminacije BiH*. Ipak, *Zakon o zabrani diskriminacije* niti četiri godine nakon usvajanja nije u potpunosti zaživio, a kako priznaju neki od ispitanika_ca predstavnika_ca pravosudnih institucija, zasigurno je moguće govoriti o neupoznatosti tužitelja_ica i sudaca_tkinja s ovim zakonom što je uzrokovano ali i rezultira inertnošću u procesuiranju pojedinih sudskih predmeta prema već postojećim praksama primjene starih zakona. Osim toga, izostalo je i usklađivanje drugih zakona sa *Zakonom o zabrani diskriminacije*, što predstavlja dodatni otežavajući faktor u zaštiti LGBT prava, ali i prava drugih socijalno isključenih društvenih skupina.

Neki_e od ispitanika_ca naglasili su kako se ne primjenjuje pravilo o prebacivanju tereta dokazivanja na optuženog, koje propisuje, odnosno što je specifikum *Zakona o zabrani diskriminacije*, dok su intervjuirane LGBT osobe skrenule pažnju i na neadekvatne mehanizme zaštite anonimnosti LGBT osoba u predmetima koji se tiču povrede njihovih prava. Prema njihovim navodima, vrlo se često dešava da su oštećene LGBT osobe, na izvjestan način, prinudene obznanjivati svoje privatne podatke, poput adrese, mjesta prebivališta i sl., u prisustvu napadača. Za njih je to izrazito zabrinjavajuće u kontekstu vlastite sigurnosti, kako tijekom procesa tako i nakon okončanja spora, uzme li se u obzir da počinitelji nasilja mogu biti oslobođeni optužnice ili da im budu izrečene minimalne ili pak uvjetne kazne.

Intervjuirane LGBT osobe, kao i veći dio ostalih ispitanika_ca, višestruko su upozorile na problem da predrasuda na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta nije definirana kao motiv zločina u Krivičnom zakonu Federacije BiH, te da se ne prepoznaju i ne primjenjuju takve odredbe iz krivičnih zakona Republike Srpske i Distrikta Brčko.¹ Neki_e od učesnika_ca naglasile su nužnost harmonizacije krivičnih zakona u entitetima i Distriktu Brčkom, ali i uvođenja novih odredaba kako bi ovi zakoni istinski i sistematično štitili LGBT osobe.

Transrodne su osobe u okviru zakona posebno nezaštićene, a s takvom se tvrdnjom slaže i jedna od intervjuiranih transrodnih osoba, smatrajući da postojeći zakoni ne mogu pružiti zadovoljavajuću podršku prilikom prilagođavanja spola, odnosno *tranzicije*, ili omogućiti jednostavnu i nesmetanu promjenu ličnih dokumenata. Takvo se što odražava, smatra ispitanik, i na kontakt s policijskim službenicima_ama te uposlenicima_ama pravosudnih institucija u spektru od nerazumijevanja do latentne ili manifestirane transfobije.

Svi_e ispitanici_e konstatirale su neophodnost dodatnih edukacija i treninga za policijske službenike_ce i uposlenike_ce pravosudnih institucija, kako na planu upoznavanja s postojećim zakonskim odredbama koje štite LGBT prava, tako i na planu senzibilizacije i podizanja svijesti o problemima povezanim s takvim pravima. Vrlo često se isticala potreba unaprjeđenja suradnje između nevladinih organizacija, tužiteljstva i pravosuđa, gdje bi nevladine organizacije koje raspolažu zadovoljavajućim kapacitetima osiguravale konsultacije i razgovore s predstavnicima_ama pravosudnih institucija u cilju poboljšanja kvalitete sudskih postupaka, odnosno rada sudaca_tkinja te tužitelja_ica.

Mada su LGBT osobe u više navrata naglasile kako smatraju da postoji evidentno prisustvo homofobije kod dijela sudaca_tkinja i tužitelja_ica, s takvom se tvrdnjom ipak nisu složile suci_tkinje i tužitelji_ice, smatrajući da se radi o neshvatanju pune kompleksnosti sudskih postupaka i imanentnih ograničavajućih faktora. Svi su građani, smatraju oni, jednaki pred zakonom, no ne poriču mogućnost da se i u samim pravosudnim institucijama javlja diskriminacija, ali ne kao ustaljena praksa, nego kao sporadična pojava.

Mnogi od njih složili su se i da u proceduralnom smislu velika

¹ U Krivičnom zakonu Republike Srpske i Krivičnom zakonu Distrikta Brčko, kao otežavajuća okolnost definiše se predrasuda zasnovana na seksualnoj orijentaciji ali se kao motiv ne definiše predrasuda zasnovana na rodnom identitetu. Više u: Barreiro, M., i Vasić, V. (2013). *Praćenje provedbe Preporuke Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

odgovornost leži na unutrašnjim poslovima koji predstavljaju prvu kariku u lancu evidentiranja i procesuiranja kršenja prava, ali su umnogome potencirali da uzroke problema treba tražiti u široj društvenoj zbilji te da mogućnost istinske i sveobuhvatne promjene upravo leži u podizanju svijesti i educiranju šire javnosti, kao i općenitom podizanju razine tolerancije. Većina ispitanika_ca zaključuje kako je diskriminaciju neophodno prevenirati, odnosno raditi na njenom suzbijanju, te da takvo što treba biti u fokusu budućih inicijativa. Osim toga, neophodno je, smatraju, osvijestiti LGBT osobe o potrebi prijavljivanja diskriminacije, govora mržnje i nasilja, te izgraditi mehanizme kojima bi se osigurala zadovoljavajuća sigurnost tijekom samih sudskih procesa a i nakon njih.

Na osnovu mišljenja ispitanika_ca iz ove studije, može se zaključiti da pravosuđe ne odgovara u dovoljnoj mjeri na potrebu zaštite LGBT ljudskih prava, a uzroke takvom stanju moguće je identificirati na više različitih razina, od one zakonske pa do one individualne, gdje je nemoguće zanemariti utjecaj ličnih stavova i uvjerenja sudaca_tkinja na krajnji ishod sudskih postupaka. Ipak, učesnici_e se slažu da postoji pozitivan trend u sudstvu i zakonodavstvu kada su u pitanju prava LGBT osoba, te izražavaju optimizam glede mogućih promjena u narednom periodu, za koje se, ističu, moraju zalagati svi relevantni_e akteri_ke preuzimanjem svoga dijela odgovornosti.

5. Preporuke / Amar Numanović i Sanela Muharemović

Ministarstvu pravde BiH / Nadležnim zakonodavnim organima

- ❖ *Početi proces implementacije Zakona o zabrani diskriminacije u okviru zaštite LGBT osoba, te s njime uskladiti postojeće entitetske i kantonalne zakone.*
- ❖ *Harmonizirati krivične zakone dvaju entiteta i Distrikta Brčko, te u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine definirati predrasudu kao motiv zločina nad LGBT osobama, čime bi se omogućio pravni mehanizam strožijeg kažnjavanja nasilja nad lezbejkama, gejevima, biseksualnim i transrodnim osobama.*

Pravosudnim institucijama / Ministarstvima pravde

- ❖ *Izgraditi mehanizme sigurnog prijavljivanja diskriminacije ili zločina i zaštite oštećenih LGBT osoba u okviru sudskih procedura, s akcentom na ustanovljavanje prakse zaštite privatnih podataka, čime bi se spriječila mogućnost osvete od strane druge strane u sporu ili produžene viktimizacije.*
- ❖ *Osnažiti suradnju nevladinih organizacija, tužiteljstava i sudova, u cilju zajedničkog doprinosa osnaživanju promidžbe i zaštite LGBT ljudskih prava, te unaprjeđenju opće sigurnosti LGBT zajednice.*

Centrima za edukaciju sudija i tužilaca

- ❖ *Organizirati treninge i/ili edukativne radionice za uposlenike pravosuđa, kako bi ih se upoznalo s postojećim zakonima koji štite LGBT ljudska prava, te s izmjenama koje uvodi Zakon o zabrani diskriminacije.*
- ❖ *Ostvariti suradnju s nevladinim organizacijama koje imaju relevantna znanja.*

Nevladinim organizacijama

- ❖ *Nevladine organizacije s misijom u oblasti unaprjeđenja i zaštite LGBT prava i kulture, te nevladine organizacije s misijom u oblasti unaprjeđenja i zaštite ljudskih prava općenito, trebaju permanentno raditi na mapiranju diskriminacije, govora mržnje i zločina iz mržnje, zarad preciznijeg dijagnosticiranja potencijalnih problema u vezi s neprijavlivanjem slučajeva ili nedonošenjem adekvatnih i zadovoljavajućih presuda.*
- ❖ *Permanentno raditi na uspostavljanju i razvoju besplatnog pravnog savjetovališta i pružanja besplatne pravne pomoći LGBT osobama, žrtvama diskriminacije i/ili nasilja, u cilju omogućavanja odgovarajućeg pravnog zastupanja ili adekvatnog samozastupanja.*

- ▣ *Odgovorno podsticati LGBT osebe da prijavljaju kršenje prava, diskriminaciju, govor mržnje i nasilje.*
- ▣ *Upoznavati širu javnost o LGBT ljudskim pravima, te raditi na podizanju razine senzibiliziranosti i tolerantnosti.*

6. Ograničenja studije / Zlatiborka Popov-Momčinović

Ograničenja studije proizlaze uglavnom iz prirode entiteta koji se proučava, a to su prava i slobode LGBT osoba u kontekstu pravosudnog sistema BiH. Kroz njega se, naime, prepliću institucionalne i vaninstitucionalne dimenzije u složenom bh. kontekstu, kojima je teško precizno pristupiti i uobličiti ih potom u smislenu, koherentnu cjelinu s obzirom na njihovu tzv. kulturnu i kontekstualnu osjetljivost.

U slučaju ovog istraživanja, mogu se locirati tri glavne prepreke i ograničenja:

1. Istraživanje je dio šireg projekta *Coming out: zagovaranje i zaštita prava LGBT osoba* koji ima i aktivistički aspekt (radioničarski rad, akcije zagovaranja i sl.) te pored saznanje ima i *policy* dimenziju, tj. teži da utiče na promjenu javnih politika u ovoj oblasti. Stoga je ove dvije dimenzije trebalo uskladiti, a što zahtijeva posebnu sociološku i istraživačku imaginaciju.
2. Kao što je već rečeno u predgovoru, odnosno samoj studiji, cilj istraživanja je sticanje dubljeg uvida u stavove aktera_ki koji oblikuju entitet koji se proučava te je korištena kvalitativna metodologija bazirana na veberijanskoj tradiciji i postulatima *Verstehen* – razumijevanja društvenih pojava koje kreiraju oni_e koji djelaju. Kvalitativna metodologija kao takva je manje precizna od kvantitativne i postoji opasnost da se sklizne u tzv. preveliku slobodu interpretacije rezultata što se da kontrolisati pažljivim vođenjem i analizom samih intervjua. No, ona odgovara principima društveno angažovane nauke i izbjegava asimetriju između, navodno, subjekta i objekta istraživanja. Time se pak ne negiraju stanovite teškoće koje proizlaze iz same kvalitativne metodologije i intervjua kao tehnike prikupljanja podataka koji su kao takvi fleksibilni i traže veću involviranost samog_e istraživača_ice, koji se stalno kreće naprijed i nazad tokom samog istraživačkog procesa, traži komparacije, smislove, dekodira ono što je rečeno, nedorečeno ali i prešućeno a šta je za ovu temu bilo od posebne važnosti.
3. Posebnu teškoću predstavljalo je traženje sagovornika_ca, i još veću dobijanje saglasnosti za obavljanje razgovora. Budući da teme koje su vezane za LGBT zajednicu izazivaju podozrenje u javnosti i još nisu ušle u naučni kao ni društveni *mainstream*, potencijalni_e ispitanici_e su pokazivali stanovito podozrenje prema samom istraživanju. Veliki broj odbijenica ipak nije obeshrabrio

istraživačice koji su sa entuzijazmom i pregalaštvom ispunili prethodno definisani *research design*, koristeći i formalne i neformalne kanale kako bi došli do dovoljnog broja ispitanika. To je ujedno i indikator stanja svesti osoba koje rade u zvaničnim institucijama, a koje su pozvane po važećim zakonima da sve građane tretiraju jednako i da svoj posao obavljaju po principima transparentnosti i otvorenosti prema javnosti, što uključuje i naučnu zajednicu i civilno društvo. Na taj način bi principom povratne sprege još bolje i profesionalnije obavljali zahtjevne poslove koje njihove pozicije podrazumijevaju i stekli uvid u vlastite propuste koji se mogu i trebaju ispraviti, radi vlastite profesije, poštovanja zakona i ispunjenja svih deklaracija o ljudskim pravima koje je BiH potpisala ili ratifikovala. Pri tome treba takođe podvući da ni saradnja sa NVO sektorom, koji je po vlastitoj definiciji otvoreniji, autonomniji, manje birokratizovan i usmjeren na probleme i potrebe građana, nije uvijek išla glatko.

Uprkos tome, mladi istraživači, autor i autorica, uspješno su ostvarili kontakt i obavili intervjue sa Ministarstvom pravde BiH, Institucijom ombudsmana za ljudska prava, Banja Luka, Osnovnim sudom u Banjoj Luci, Općinskim sudom u Livnu (obavljeno 2 intervjua), Osnovnim sudom u Višegradu, Kantonalnim tužilaštvom Hercegovačko-neretvanskog kantona, NVO Vaša prava, pravnicom iz Inicijative mladih za ljudska prava, transrodnom osobom i LGBT osobom. Na taj način su više nego uspješno realizovali prvu studiju u seriji sektoralnih istraživanja, nadišli sve prepreke i ograničenja svojim znanjem, entuzijazmom te konstantnim i predanim radom.

Lista kontaktiranih institucija/organizacija/osoba za potrebe istraživanja:

1. Ministarstvo pravde BiH
2. Institucija ombudsmana za ljudska prava, Banja Luka
3. Osnovni sud u Banjoj Luci
4. Općinski sud u Livnu (obavljeno 2 intervjua)
5. Osnovni sud u Višegradu
6. Kantonalno tužilaštvo Hercegovačko-neretvanskog kantona
7. NVO Vaša prava
8. Pravnica, Inicijativa mladih za ljudska prava
9. Transrodna osoba
10. LGB osoba
11. Asocijacija XY (podružnica u Banjoj Luci)
12. Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije BiH
13. Općinski sud u Sarajevu

7. Izvori

- Analitika (2013). *Sudska zaštita od diskriminacije u Bosni i Hercegovini: Analiza zakonskih rješenja i prakse u svjetlu prvih predmeta u ovoj oblasti*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- Banović, D. (2011). *Prava i slobode LGBT osoba: seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Banović, D., i Vasić, V. (2013). *Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Barreiro, M., i Vasić, V. (2013). *Praćenje provedbe Preporuke Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Čaušević, J., i Ljevak, K. (2012). *Čekajući ravnopravnost: Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Ćerimović, E. (2013). *Od evidencije do prevencije: pretpostavke za sistematsko prikupljanje informacija o diskriminaciji u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- ICVA (2010). *Kako se zaštititi od diskriminacije? Primjena Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini*. Inicijativa i civilna akcija.
- ILGA-Europe (2012). *Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2011*. Brussels: ILGA-Europe.
- Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2012). *Godišnje izvješće o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2011. godinu*. Banja Luka: Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
- Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2013). *Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2012. godinu*. Banja Luka: Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
- Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2013). *Godišnji izvještaj o pojavama diskriminacije u Bosni i Hercegovini za 2012. godinu*. Banja Luka: Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
- Izmirlija, M., i Kadribašić, A. (2013). *Ka pravnoj sigurnosti: analiza odabranih krivičnih djela entitetskih krivičnih zakona i sudske prakse za zagovaračke potrebe organizacija civilnog društva u BiH u sektoru pravde*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.
- Javna ustanova Centar za edukaciju sudija i javnih tužilaca u Republici

- Srpskoj (2012). *Program stručnog usavršavanja i početne obuke za 2013. godinu*.
- Javna ustanova Centar za edukaciju sudija i javnih tužilaca u Republici Srpskoj (2008). *Pravilnik o kategorijama, izboru, pravima i obavezama edukatora Centra za edukaciju sudija i tužilaca u Republici Srpskoj*. Banja Luka.
- Javna ustanova Centar za edukaciju sudija i javnih tužilaca u Republici Srpskoj (2011). *Program stručnog usavršavanja i početne obuke za 2012. godinu*.
- Javna ustanova Centar za edukaciju sudija i tužilaca F BiH (2011). *Program početne obuke i program stručnog usavršavanja za 2012. godinu*
- Javna ustanova Centar za edukaciju sudija i tužilaca F BiH. (2012). *Program početne obuke i program stručnog usavršavanja za 2013. godinu*
- Nurikić, E. (s.a.) *Queer Sarajevo Festival 2008: Kolaps sistema*. Dostupno na: <http://www.diskriminacija.ba/node/72> (Posljednji pristup: maj 2013)
- Omladinski Resursni Centar Tuzla (2011). *Almanah 2011*. Tuzla: Omladinski Resursni Centar Tuzla.
- O nama* (2013). Javna ustanova Centar za edukaciju sudija i javnih tužilaca u Republici Srpskoj. Dostupno na: <http://www.rs.cest.gov.ba/index.php/o-nama-2> (Pristupljeno: maj 2013)
- OSCE (2012). *Borba protiv kaznenih djela počinjenih iz mržnje: analiza incidenata motiviranih predrasudama u Bosni i Hercegovini, s preporukama*. Sarajevo: OSCE.
- USAID (2011). *Percepcija javnosti o pravosuđu u BiH*. Dostupno na: http://www.usaidjdp.ba/files/project_doc/Percepcija%20javnosti%20o%20pravosudju%20u%20BiH.pdf
- USAID / East-West Management Institute, Inc. (2012). *Percepcija javnosti o vladavini zakona u BiH: povjerenje, transparentnost i korupcija*. Dostupno na: http://www.usaidjdp.ba/files/project_doc/20121031/Sazetak%20nalaza%20ankete%202012.pdf
- Vasić, V. (2013). *Izveštaj o govoru mržnje zasnovanom na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u BiH: Slučajevi iz 2012. i 2013. godine*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Vasić, V. (2013). *Izveštaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini*, prečišćeni tekst. Službeni glasnik BiH, broj. 32/10.
- Zakon o zabrani diskriminacije*. Službeni glasnik BiH, broj 59/09.

APPENDIX: RJEČNIK LGBT POJMOVA¹

AKTIVIZAM

Političko uvjerenje da djelovanje na individualnoj ili kolektivnoj ravni može izazvati socijalne i političke promjene. Aktivistički stav ne poriče značaj konvencionalnih institucionalnih struktura (pravo, mediji, obrazovanje itd.), nego podstiče ljude da im pristupe direktno. Iako aktivizam po definiciji nije nužno radikaln, najčešće se javlja u domenu u kojem je neki oblik diskriminacije postao odveć represivan, te se zbog toga nerijetko suprotstavlja odnosima moći koji teže da održe *status quo*.

ASIMILACIJA

Krilo lezbejske i gej politike koje naglašava da ne postoje neke značajne razlike među heteroseksualcima_kama i homoseksualcima_kama. Uvjerenje koje ovdje vlada izražava se u nadi da će lezbejkama i gej muškarcima, ako se budu ponašali na način koji je za dominantnu kulturu prihvatljiv, kad-tad biti omogućen ravnopravan pristup svim resursima, privilegijama, dostupnim heteroseksualnoj većini. No, kako je društvena prihvatljivost nešto što počiva na kontingentnim faktorima poput klase, rase i roda, asimilacione tendencije često trpe osudu da ih promoviraju upravo najmanje ugroženi pojedinci (bijeli muškarci srednje klase).

BIFOBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema biseksualnim osobama koje provode heteroseksualne (u tom slučaju često je sinonimna sa homofobijom) ili homoseksualne osobe.

BIOLOŠKI SPOL

Određenje determinirano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

BISEKSUALNA OSOBA

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

¹ Rječnik LGBT pojmova je nastao zajedničkim radom tima Sarajevskog otvorenog centra. Za dalje čitanje preporučujemo Čaušević J. i Gavrić S. (ur., 2012). *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

CISRODNOST

Pojam koji se koristi kako bi se opisale osobe koje se rodno identificiraju u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju.

CISRODNA OSOBA

Osoba koja se identificira kao osoba muškog ili ženskog roda u skladu sa svojim biološkim muškim ili ženskim spolom.

COMING OUT

Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, coming out zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja tradicionalnim stavovima.

DISKRIMINACIJA

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba po nekom osnovu. Različiti su osnovi, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj: spolna orijentacija, rodni identitet, rodno izražavanje, spol, dob, političko opredjeljenje i sl.

POSREDNA DISKRIMINACIJA

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja neke osobe ili grupe osoba u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druge osobe.

NEPOSREDNA DISKRIMINACIJA

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili propuštanje postupanja kada je neka osoba ili grupa osoba dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od neke druge osobe ili grupe osoba u sličnim situacijama.

INSTITUCIONALIZIRANA DISKRIMINACIJA

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favoriziraju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta *grupa* grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob) pripadnika srednje ili više srednje klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date *grupe*,

tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo, crni muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopće), održava se putem spomenutih ustanova.

VIŠESTRUKA DISKRIMINACIJA

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.). Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

UZNEMIRAVANJE

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

SPOLNO UZNEMIRAVANJE

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva osobe, posebno kada će se time stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

MOBING

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlene osobe.

SEGREGACIJA

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druge osobe na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

DRAG

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom *Glob teatru* kao oznaka za glumce

koji su imali ženske uloge (kako nije bilo glumica). Termin se u načelu odnosi na kostim i prurušavanje (otuda fraza *in drag* – prurušen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega upućuje na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju oponašajući žene i time provode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rodnog identiteta koji se inače po definiciji smatra *fiksiranim*. Drag-kralj (drag king) je lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca. Drag-kraljica je gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

DRUGA PORODICA

Mreža prijatelja_ica, partnera_ki i bivših partnera_ki od kojih LGBT osoba traži (i dobija) podršku, ponekad da bi nadoknadila ono što joj je uskraćeno u primarnom okruženju.

GEJ (GAY)

Osnovno značenje termina je razdragan, veseo. U 19. vijeku zadobija novo značenje: ženske prostitutke su s prezirom nazivane *vesele (gej) žene*, pa se taj atribut pripisivao i muškarcima koji su se služili njihovim uslugama i muškim prostitutkama. Ranih godina 20. vijeka nekolicina muškaraca i žena iz Amerike prisvaja taj izraz kao zamjenu za klinički naziv *homoseksualna osoba*. Riječ ulazi u široku upotrebu šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka, kada mediji prihvataju zalaganja gej pokreta da se izraz *homoseksualac*, koji koriste psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja, zamijeni riječju *gej*.

GEJ MUŠKARAC

Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Zbog historijske opterećenosti termina *homoseksualac*, preporučuje se da se koristi ovaj neutralni termin.

GENDERFOBIJA

Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

GOVOR MRŽNJE

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promoviranje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama – na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih autoriteta koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

HETEROFODIJA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema

heteroseksualnim osobama, institucijama koje su zasnovane na heteroseksualnim odnosima (brak, porodica) ili institucijama koje podržavaju ove odnose (crkva, država).

HETERONORMATIVNOST

Može se definirati kao pretpostavka da su svi ljudi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost također uključuje privilegovanje normativnog izražavanja roda – ono što je nužno ili nametnuto pojedincima_kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao *pravog muškarca* ili *pravu ženu*, tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija.

HETEROSEKSIZAM

Stav da je heteroseksualnost jedina validna seksualna orijentacija. Heteroseksizam se često ispoljava u formi ignorisanja LGBT osoba.

HETEROSEKSUALNA OSOBA

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama suprotnog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe suprotnog spola.

PRINUDNA HETEROSEKSUALNOST

Sintagma nastala u teoriji lezbejskog feminizma (Adrienne Rich) koja upućuje na složene mnogostruke forme odnosa među ženama. Prema lezbejskim feministkinjama, žene su doslovno prisiljene na heteroseksualnost, odnosno ulogu seksualnog, emotivnog i fizičkog (rad u kući i staranje nad porodicom) služenja muškarcu. S druge strane, historijskim potiskivanjem govora o životu lezbejki i žena koje su živjele nezavisno od muškaraca, i blagodareći verbalnim i fizičkim napadima na te žene, heteroseksualnost se nudila kao jedina opcija. Ovaj je koncept u lezbejskom feminizmu bio ključ za tumačenje načina na koji funkcionira patrijarhat. Od sredine osamdesetih godina prošlog vijeka, sve češće ga koriste i gej muškarci da bi opisali automatsku pretpostavku o tome da je svako bez razlike heteroseksualan_a.

HOMOFBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema gej muškarcima i lezbejkama (i biseksualnim osobama [vidjeti *bifobija*]). Manifestuje se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksualnom

roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd. Ovi oblici diskriminacije su ono što spada u društveni domen i mnoge homofobične osobe poricat će da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama, recimo, kada za neku ženu mislimo da je lezbejka samo zato što nije u stanju da pronađe muškarca ili zato što želi da bude muškarac; ili kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njihove seksualne orijentacije.

INTERNALIZIRANA HOMOFOBIA

Internalizirana mržnja prema sebi nastaje kao posljedica prihvatanja negativnih stereotipa koje stvara opresivna zajednica. To podrazumijeva često konfliktna osjećanja da su nestrejt osobe u srži loše i inferiorne ili da su superiorne i ekskluzivno dobre; da na čitavom svijetu nema sigurnog prostora; da se može vjerovati samo pripadnicima_ama grupe i da se pripadnicima_ama iste grupe ne smije ni po koju cijenu vjerovati; da se radi sigurnosti zauvijek treba skrivati; da radi sigurnosti svuda i uvijek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju itd.

HOMOSEKSUALAC

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju da je uvredljiv. Korektniji termini su *gej (muškarac)/gejevi* i *lezbejka*.

SITUACIONA HOMOSEKSUALNOST

Seksualno ponašanje koje je drugačije od uobičajenog ponašanja neke osobe, a javlja se usljed boravka u socijalnom okruženju koja čine isključivo osobe istog spola, kao npr. vjerske ili druge škole koje pohađaju isključivo studenti_ice i učenici_ice istog spola, zatvori, seks sa partnerom_kom istog spola za novac itd.

INTERSEKSUALNA (INTERSPOLNA) OSOBA

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalnim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima *muške* ili *ženske* kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam *hermafrodit*, koji su obimno koristili liječnici tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost (interspolnost) može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih (interspolnih) osoba.

LEZBEJKA

Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene. *Lezbejka* je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za homoseksualne žene, što u lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava s konvencionalnim rodним očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos gdje je rođena pjesnikinja Sapfo koja je uznosila ljubav među ženama.

LGBT

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

LGBTTIQ

Skraćenica za *lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe*.

MIZANDRIJA

Mržnja prema muškarcima ili muškom rodu u načelu.

MIZOGINIJA

Mržnja prema ženama ili ženskom rodu u načelu.

OUT

Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

OUTIRATI (AUTIRATI)

Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka, biseksualna ili osoba neke druge seksualne orijentacije. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivi se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kada će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u BiH termin *outirati* se također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako, na primjer, može da se kaže da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

PATRIJARHAT

Društveni sistem u kojem muškarci imaju dominantnu ulogu u odnosu na

žene. Patrijarhalni sistem vrijednosti i društvenih normi čini temelj na kojem se održavaju postojeći sistemi odnosa moći i privilegija koje se u kontinuitetu dodjeljuju muškarcima.

PEDER

U homofobičnoj upotrebi, sleng koji u načelu denotira gej muškarce, a posebno konotira rodni lik slabašnog i feminiziranog muškarca. Sam termin, po nekima, vodi porijeklo od srednjovjekovne prakse spaljivanja sodomita na snopovima pruča (*faggot*). Riječ peder u nehomoseksualnoj upotrebi ima sličnu konotaciju, dok u gej zajednici nije nužno uvredljiva, nego se često pojavljuje i kao samoafirmativno parodiranje strejt konotacija.

POLIAMORIJA

Mnogostruke ljubavne veze, otvorene, nasuprot tradicionalnim vezama. Uslov je da sve osobe u ovim odnosima znaju jedna za drugu i da su ti odnosi zasnovani na konsenzusu.

QUEER

Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije povlašten), postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, biseksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili_e su ovu oznaku kao *seksualni disidentiti_disidentkinje*. Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

QUEER TEORIJA

Škola književne i kulturne kritike, koja se u SAD pojavila početkom osamdesetih godina, duguje svoje intelektualno porijeklo feminističkoj teoriji i francuskim filozofima poput Michela Foucaulta i Jacquesa Derridae. Queer teoretičari_ke analiziraju sve tipove tekstova u cilju razobličenja temeljnog značenja, distinkcija i odnosa moći u kulturi koja je proizvela

tekst. Analize otkrivaju složene kulturne strategije kojima je omogućena regulacija seksualnog ponašanja, što često rezultira represijom i diskriminacijom seksualnih disidenata_kinja koji krše seksualne tabue ili se ne uklapaju u kulturno sankcionisane rodne uloge. Ciljevi queer teoretičara_ki su destabilizacija kulturnih ideja o prirodnosti, normalnosti, seksualnosti i termina hetero- i homoseksualnosti koji su korišteni u svrhu diskriminiranja osoba koje se nisu saobražavale zapadnom idealu monogamnog heteroseksualnog braka. Queer teorija se mahom vezuje za teoriju društvenog konstruktivizma i u neskladu je sa esencijalističkim postavkama (recimo, teza da je neko po svojoj suštini ili bitnom određenju gej muškarac, odnosno lezbejka) koje postoje unutar starije (ali i novije) konceptualizacije neheteroseksualnog identiteta (vidjeti lezbejski identitet). Neka od najpoznatijih imena u queer teoriji svakako su Judith Butler, Eve Kosofsky Sedgwick, Cindy Patton, Diana Fuss, Leo Bersani i Simon Watney.

ROD

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu *muškog* i *ženskog*.

RODNI IDENTITET

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju vlastitog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, *rodno izražavanje*), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukt koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju – ove osobe nazivamo *transrodne* osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

RODNO IZRAŽAVANJE

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

SEKSIZAM

Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda.

Posebno se odnosi na norme, vrijednosti, uvjerenja, strukture i sisteme koje marginalizuju i podređuju žene dodjeljujući muškarcima moć, privilegije i preimućstva. Oblik nasilja koje se nad ženama vrši individualno ili institucionalizovano.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Preporučuje se izbjegavanje uvredljivog izraza *seksualna preferencija*, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.

SEKSUALNI IDENTITET

Seksualni identitet odnosi se na to kako sebe nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju *strejt, gej, bi, queer, neodređen_a, neodlučan_a, aseksualan_a* i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke i ne podrazumijevaju samo binarni koncept *muško – žensko*.

SPOL

Klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

SPOLNI IDENTITET

Individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

STIL ŽIVOTA

Termin koji se često koristi kako bi se degradirali životi gejeva i lezbejki te je time politički nekorektan. Kao što ne postoji ni heteroseksualni stil života koji je jedinstven za sve, tako ne postoji ni gej stil života.

STREJT (STR8 ILI STRAIGHT)

Označava, prije svega, nešto *pravo, bez skretanja* (devijacija), nešto *nepomiješano*, ali i nešto *konvencionalno*, što ne odstupa od normi koje su prihvaćene kao uobičajene, *normalne* i *prirodne*. Neutralna oznaka za heteroseksualne osobe u queer zajednici.

TRANSGENDER/TRANSRODNO

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

TRANSRODNA OSOBA

Termin za osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodni uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama *muško* i *žensko*, zatim transeksualne osobe, transvestite i cross-dressere. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njegov rodni identitet *muški* ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodni identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *muški* spol, ali je njen rodni identitet *ženski* ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodni identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodni identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac je, na primjer, transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

TRANSEKSUALNA OSOBA

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo i prezentaciju (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije), izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

TRANSFOBIJA

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

INTERNALIZOVANA TRANSFOBIJA

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

TRANSVESTIJA/TRANSVESTITE/TRANSVESTITI

Transvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Transvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Transvestiti/e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentisane osobe.

Predstavlja proces promjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem vlastitog roda.

TROUGAO/CRNI TROUGAO/ROZI TROUGAO

Tokom Drugog svjetskog rata nacisti su u svojim konc-logorima ružičastim trouglom obilježavali gejeve, a crnim trouglom lezbejke, Romkinje i prostitutke. Tokom Drugog svjetskog rata u nacističkim logorima pogubljeno je više desetina hiljada istospolno orijentisanih osoba.

ZASTAVA DUGINIH BOJA

Simbol jedinstva i različitosti koji se koristi širom svijeta, kao obilježje mirovnog, feminističkog i LGBTTIQ pokreta.

ZLOČIN IZ MRŽNJE PREMA LGBT OSOBAMA

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

O autoru i autoricama

Amar Numanović (1990, Tuzla), student II ciklusa studija (MA) na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Angažiran je na projektima Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, a u periodu od decembra 2012. do juna 2013. godine radio je kao volonter na istraživanjima pri UNDP-u Republike Srbije (pripravnički program). Sukoordinator je programa *Mladi za pravdu* koji u suradnji implementiraju Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu i Inicijativa mladih za ljudska prava BiH. Također, radi kao istraživač na više projekata (sa fokusom na kvalitativna istraživanja), a do sada ima i niz prijavljenih radova i izlaganja na konferencijama, okruglim stolovima i radionicama.

Akademski se bavi teorijskim aspektima *copyrighta*, *open accessa* i *alternativnih modela obrazovanja* u kontekstu *novih medija*, dok posebno istraživačko interesovanje pokazuje i u oblasti *kritičkih diskursnih studija*.
amar.numanovic@gmail.com

Sanela Muharemović (1989, Sarajevo) završila je kombinovani studij političkih nauka i ekonomije na koledžu Dartmouth u Sjedinjenim Američkim Državama (2012). Odbranila je diplomski rad na temu utjecaja Haškog tribunala na pomirenje u BiH, koji je nominiran za dvije nagrade. Od aprila 2012. volontira kao istraživačica pri Centru za političke studije u Sarajevu. Teme koje je interesuju su međuetnički i međunarodni odnosi na Balkanu, multikulturalizam, nacionalizam i tranziciona pravda, te ekonomski razvoj.

sanela.muharemovic@gmail.com

Dr. Zlatiborka Popov-Momčinović (1975, Vršac) završila je studij sociologije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Tokom i nakon studiranja radila je u nevladinom sektoru i lokalnim medijima, a od 2005. je angažovana kao asistentkinja na Filozofskom fakultetu Istočno Sarajevo, gdje je i magistrirala sa temom *Politička kultura u periodu tranzicije*. Na Fakultetu političkih nauka u Beogradu je doktorirala 2013. sa temom *Ženski pokret u postdejtonskoj BiH: dometi, inicijative, kontroverze*. Objavila je više od četrdeset naučnih radova iz oblasti političke sociologije, sociologije religije i feminističke teorije i prakse. Bila je stipendistica Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina u okviru *Policy Fellowship Development Project*, i angažovana u nekoliko lokalnih i regionalnih istraživanja kao što su *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in Western*

Balkan, Reconciliation and Trust Building in Bosnia and Herzegovina, Govor mržnje u Bosni i Hercegovini, Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini. Trenutno završava knjigu Ženski pokret u Bosni i Hercegovini: Artikulacija jedne kontrakulture. Zamjenica je urednika bh. časopisa Diskursi. Aktivna je i u civilnom društvu, pokušavajući da uskladi teorijski i praktički angažman. Govori engleski i njemački, a služi se i francuskim jezikom.
pozlata75@gmail.com

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Jasmina Čaušević, Lejla Huremović (priređile, 2013)

Kratki vodič kroz profesionalno izvještavanje o LGBT temama.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)

Izveštaj o govoru mržnje zasnovanom na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u BiH. Slučajevi iz 2012. i 2013. godine.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić, Saša Gavrić (2013)

Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Damir Banović, Vladana Vasić (2013)

Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Damir Banović (2013)

Izveštaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u BiH.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)

Izveštaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)

Monitoring of the implementation of the Council of Europe Committee of Minister's Recommendation on combating sexual orientation or gender identity discrimination.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)

Provedba Preporuka Vijeća Evrope o mjerama borbe protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić, Sadžida Tulić (2012)

Ne toleriši netoleranciju. Upoznaj svoja prava i koristi ih.
Vodič za LGBT osobe.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Zlatiborka Popov-Momčinović, Saša Gavrić, Predrag Govedarica (priređili_e, 2012)

Diskriminacija – Jedan pojam, mnogo lica.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević i Kristina Ljevak (2012)

Čekajući ravnopravnost.
Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Lejla Huremović (priređila, 2012)

Izvan četiri zida.
Priručnik za novinarku i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lejla Huremović, Masha Durkalić, Damir Banović, Emina Bošnjak (priređili_e, 2012)

Stanje LGBT ljudskih prava u BiH u 2011. godini – Rozi izvještaj.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Odabrani naslovi:

Adriana Zaharijević (priređila, 2012)

Neko je rekao feminizam?

Kako je feminizam uticao na žene XXI veka.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll / Fondacija Cure

Damir Arsenijević, Tobias Flessenkemper (priređili, 2013)

Kojeg je roda sigurnost?

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Emina Bošnjak (priređila, 2013)

Više od etikete. O ženama koje vole žene.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević, Saša Gavrić (priređili, 2012)

Pojmovnik LGBT kulture.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Boell, ured u BiH

Aida Spahić, Saša Gavrić (priređili, 2012)

Čitanka LGBT ljudskih prava. 2. dopunjeno izdanje.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Boell, ured u BiH

Damir Banović (2012)

Prava i slobode LGBT osoba.

Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

William G. Naphy (2012)

Born to be gay. Historija homoseksualnosti.

Sarajevo / Zagreb / Beograd: Sarajevski otvoreni centar / Domino / Queeria.

Prevod na BHS: Arijana Aganović

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

Projekat implementira:

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BOSNA I HERCEGOVINA

Partneri na projektu:

 SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR

CURE

www.fondacijacure.org